Муқәддәс Китап

Тәбирләр

© Муқәддәс Китап 2012
CC BY-SA 4.0
www.mukeddeskalam.com
«Уйғурчә Муқәддәс тәрҗимиси»

Тәбирләр

Тәрҗимә тоғрилиқ бәзи муһим изаһатлар

(1) Тәрҗимә хизмитимиздә биз нурғун башқа инглизчә, уйғурчә вә хәнзучә тәрҗимиләрдин, шундақла бир қанчә муһтәрәм тәвратшунаслар һәм инҗилшунасларниң әсәрлиридин көп пайдиландуқ. Бу җәһәттә биз Инглиз тилидики «Дарбий» тәрҗимиси, «Интернет»тики «NetBible» тәрҗимиси, 1920-жиллири Қәшқәрдә Мәһмәт Шүкри вә башқилар тәрипидин ишләнгән уйғурчә нусхиси, «Һазирқи заман уйғур тилидики тәрҗимиси» вә 1911-жилидики хәнзучә «Хехебән» тәрҗимисини тилға алимиз. Бу тәрҗимиләрниң һәммисини «Интернет»тин чүшәргили болиду; мунасивәтлик тор бәтлири төвәндикидәк: —

www.dunyaningnuri.com
www.hayatnuri.com
www.hidayetnuri.com
www.injil.com
www.injil.net
www.uyghurradio.com
www.uyghurradio.net
https://bible.org/chinese/e/download/pdf
https://www.biblegateway.com/versions/
http://www.audiotreasure.com/mp3/Mandarin/menu.htm
https://bible.org/chinese/e/download/pdf
https://bible.org/netbible

Мәзкур тәрҗимимизни «www.mukeddeskalam.com» яки «www.mukeddeskalam.net»тин көрүшкә вә чүширип оқушқа болиду.

(2) Муқәддәс Китаптики баплар вә айәтләрниң «тәртип рәқәм»лири оқурмән ишәнгүчиләргә қолайлиқ болсун үчүн, миладийә 5-әсирдә көчүргүчиләр тәрипидин қошулған болуп, улар әслий текстниң бир қисми әмәс. Оқурмәнләргә қолайлиқ болсун үчүн паланчи китаптики мәлум бир айәт шундақ йол билән көрситилиду: Мәсилән: «1Пад.» 2:15 — демәк, «Падишалар» биринчи том, 2-бап, 15-айәт.

(3) Мәзкур тәрҗимидә барлиқ «кириш сөз», мавзу, мавзучақлар, изаһатлар вә «қошумчә сөз»ләр оқурмәнләргә ярдими болсун үчүн тәрҗиман тәрипидин берилди. Улар Муқәддәс Китапниң әслий текст-айәтлириниң бир қисми әмәс.

(4) Барлиқ мавзуларни вә барлиқ мавзучақларниң муқәддәс язминиң бир қисми әмәслигини ениқ көрситиш мәхситидә, башқа хәт нусхисида ипадилидуқ.

(5) Тәрҗимимиздә, муқәддәс язмиларниң текстлиридики бәзи сөзләрму мошундақ «сус» бесилған (мәсилән, «сөзләр»). Бундақ сөзләр әйни ибраний яки грек текстидә йоқ, пәқәтла уйғурчә текстимиз раван чүшинишлик болсун дәп тәрҗиман тәрипидин қошулған сөзләрдур.

(6) Әйни текстта ибраний яки грек тилидики көп учрайдиған исим ибариләрни болса, изчил һалда уйғур тилидики тәңдиши билән ипадиләшкә тириштуқ. Ундақ қилғанда оқурмәнләр мәлум бир сөз яки ибарә тоғрисида өзиниң тәтқиқатини елип баралайду.

(7) Муқәддәс Китаптики бәзи айәтләрниң башқа бир хил тәрҗимә қилиниш мумкинчилиги болған әһвалда күчимизниң йетишичә изаһат арқилиқ башқа хил тәрҗимисини көрситишкә тириштуқ (мәсилән, «башқа бир хил тәрҗимиси: «....», «Бәзи алимлар: «...» дәп тәрҗимә қилиду, дегәндәк). Лекин бундақ изаһат бәргинимиз шу башқа хил тәрҗимини тоғра дәп қариғинимиз әмәс, пәқәт бәзи алимларниң чүшәнчиси бойичә шундақ тәрҗимә қилинған, дегәнликтур. Икки хил тәрҗимә оттурисида муһим пәриқ бар болса, өз тәрҗимимизниң асаслирини көрситишкә тириштуқ.

Мәзмунлар: —

Әң муһим тәбирләр: —

Худаниң Тәврат, Зәбур, Инжилда аян қилинған намлири

Худаниң Оғли
Инсаноғли
«Муқәддәс Роһ» (Худаниң Роһи)
Мәсиһ («Худаниңм Мәсиһ қилғини», «мәсиһ қилинғучи») вә «мәсиһ қилиш»
«Пәрвәрдигарниң Пәриштиси» — у ким?
«Тәврат» вә «Зәбур»
«Зәбур» — «Тәврат» вә «Зәбур»ни көрүң
«Инжил»

Башқилар

«Абба»
«Арамий тили»
«Асманлар» (әршләр)
«Ашәраһ», «Ашәраһлар», «Ашәраһ бутлар»
«Ақсақал»
«Амин!»
Аялчә род вә әрәнчи род
«Әбәдий» вә «мәңгү»
«Әтигәнлик қурбанлиқ» вә «кәчлик қурбанлиқ»
«Әждиһалар» һәм «Левиатан»
Әрәнчи род — «аялчә род вә әрәнчи род»ни көрүң
«Әфод»
«Әң муқәддәс жай»
«Әһдә»
«Әһдә түзүш» («әһдә кесиш»)
«Әһдә сандуғи»
«Баал»лар
«Баш каһин»
«Бәрикәт» вә «ләнәт» («қарғиш»)

Бирликләр: —

«Тәврат, Инжилда ишлитилгән өлчәм бирликлири»ни көрүң
«Падишаһ... Пәрвәрдигарниң нәзиридә дурус болғанни қилди»
«Пасха»

Палчилиқ
Худаниң һәқиқий пәйғәмбәрлири вә палчилиқ

Тәврат (Кона Әһдә) дәвридә ата қилинған бешарәтләр
Инжил (Йеңи Әһдә) дәвридә ата қилинған бешарәтләр
«Пәрвәрдигарниң күни»
«Пәрисийләр»
Пәриштиләр
«Пәйғәмбәр»
«Пәйғәмбәрләрниң язмилири»
«Пуланқлатма һәдийә»
«Тәрафим» — «өй бутлири»
«Тәһтисара» вә «дозақ» (яки «жәһәннәм») тоғрилиқ
Тәврат календари; айлар вә һейтлар жәдвили
«Тәврат устазлири»
«Жамаәт»
«Жәнубий падишалиқ» — «Исраил», «Исраиллар», «Йәһуда», «Йәһудийлар»ни көрүң.
«Жинлар» («яман роһлар», «пасиқ роһлар»)

«Чөмүлдүрүш»
«суға чөмүлдүрүш»
«Муқәддәс Роһта чөмүлдүрүш»

«Хәтнә» — «сүннәт»ни көрүң
«Худадин қорққанлар» («Худадин қорққучилар»)
(Худаға) мутләқ аталған
«Худаниң муқәддәс бәндилири»
Худаниң һәсәтлик ғәзиви
«Худаниң «йоқлиши»»
«Хуш хәвәр»

«Тәбирләр»

«Хизмәтчи»
«Дәсләпки вә кейинки ямғурлар»
«Дуния»
«Дозақ» — ««тәһтисара» вә «дозақ» (яки «җәһәннәм»)
тоғрилиқ»ни көрүң
«Рабби»
«Расул»
«Роһ», «җан», «тән» вә «әт» тоғрилиқ
«Роһий илтипатлар»
«Садуқийлар»
«Самави қошунларниң Сәрдари болған Пәрвәрдигар»
«Сәптуагинт» — LXXни көрүң
«Стои» вә «Стоикизм»
(«Стоикизм»ға ишәнгүчиләр «стоиклар» дәп атилиду)
«Сүннәт» (хәтнә»)
«Сир»
«Синагоглар»
«Шабат күни»
Шәйтан («Иблис»)
«Шималий падишалиқ» — «Исраил», «Исраиллар»,
«Йәһуда», «Йәһудийлар»ни көрүң.
«Қалди»
«Қанаан»
«Қәйсәр»
«Қурбанлиқ»
«Қурбангаһ»
«Қул»
«Қериндашлар»
«Қемош»
Кафарәт
Календар — Тәврат календари; айлар вә һейтлар җәдвилини көрүң
«Кафарәт тәхти»
«Каһинлар»
«Чапрас яғачлаш» (чапрас яғачқа миқлаш)
«Кона әһдә» вә «йеңи әһдә»
«Көтәрмә һәдийә»

«Керублар»
«Гоел» («һәмҗәмәт-қутқазғучи» (яки «һәмҗәмәт-ниҗаткар»)
«Лавийлар»
«Левиатан» — «әждиһалар» һәм «левиатан»ни көрүң
LXX («Сәптуагинт»)
«Манна»
«Мәңгү» — «әбәдий», «мәңгү»ни көрүң
«Моләк»
«Мутләқ аташ» «(Худаға) мутләқ аталған»ни көрүң
«Мурмәкки»
«Мусаниң қануни»
«Муқәддәс»
«Муқәддәс чедир»
«Муқәддәс җай» («муқәддәс чедир»дики «муқәддәс җай», «муқәддәс ибадәтхана»дики «муқәддәс җай»)
«Назарийлар»
«Николатийлар»
«Һарам» — «һалал» вә «һарам»ни көрүң
«Һалал» вә «һарам» һесапланған һайванлар
«Һаллелуяһ» («Һәмдусана»)
«Һәсәт» — «Худаниң һәсәтлик ғәзиви»ни көрүң
«Һәққаний қилиш»
«Һәмҗәмәт-қутқазғучи» яки «һәмҗәмәт-ниҗаткар» — «Гоел»ни көрүң
«Һосанна»
«Һөкүм-гува» — («он әмир»ниму көрүң) (бәзидә «Худаниң гувалиғи», «Худаниң һөкүм-гувалиғи», «Он әмир»му дейилиду)
«Һеродлар»
«Он әмир» — «һөкүм-гува»ниму күрүң
«Ухлаш» — «У ата-бовилири арисида ухлиди», «У ата-бовилириниң йениға кәтти», «У хәлқигә қошулди» қатарлиқ ибариләр
«Урим вә туммим»
«Өз хәлқидин үзүп ташлиниду»
«Өзгәрмәс муһәббәт» — Ибраний тилида «хәсәд»
«Өзәңларни пак қилиңлар» яки «өзәңларни пак-муқәддәс қилиңлар»
«Епикурианизм» (униңға ишәнгүчиләр «Епикурлар» дейилиду)
«Ибадәтхана» (муқәддәс ибадәтхана)

«Ибраний»
«Исраил», «Исраиллар», «Йәһуда», «Йәһудийлар»
«Илаһлар» дегән сөз тоғрилиқ
«Ят әлләр» («таипиләр»)
«Йәттинчи жили» вә «бурға челиш жили»
«Йәһуда» — «Исраил», «Исраиллар», «Йәһуда», «Йәһудийлар»ни көрүң.
«Йәһудийә»
«Жуқири җайлар»
«Йәһудийлар» — «Исраил», «Исраиллар» , «Йәһуда», «Йәһудийлар»ни көрүң.
«Йетәкчи»
«Йоқлаш» (Худаниңки) — «Худаниң йоқлиши»ни көрүң
«Йеңи әһдә» — «кона әһдә» вә «йеңи әһдә»ни көрүң

Җәдвәлләр

Тәврат, Инҗилда ишлитилгән өлчәм бирликлири
Муқәддәс Китаптики қисимларниң қисқартилма намлири
Тәврат календари; айлар вә һейтлар җәдвили
Муқәддәс Китапниң (аддийлаштурулған) тарихий җәдвили

Худаниң Тәврат, Зәбур, Инҗилда аян қилинған намлири

(1) «Әлоһим» вә (2) «Әл» яки «Әлоаһ» — адәттә «Худа» дәп тәрҗимә қилиниду.

Ибраний тилиниң мундақ қизиқ икки алаһидилиги бар. Биринчи, бәзи сөзләр пәқәт көплүк шәклидә ипадилиниду. Ибраний тилида «сулар» («майим») дегән көплүк шәкилла бар; «су» дегән бирлик шәкил йоқ. «Асманлар» («шамайим») дегән көплүк шәкилла бар; «асман» дегән бирлик шәкил йоқ. Ибраний тилида адәттә «Худа» дейәлмәйду, «Худалар» («Әлоһим» яки «Елоһим») дейилиду, лекин мәнаси йәнила «Худа»дур. «Худа» «бирлик шәкил»дә ипадиләнсә, «Әл» дейилиду, мәсилән «Әл-Шадай» (Һәммигә Қадир Худа). Бу шәкил аз учрайду.

Иккинчидин, ибраний тилида «көплүк»ни билдүридиған икки хил «қошумчә» бар. Биринчи қошумчә «-от» болуп, «икки»ни билдүриду; иккинчи қошумчә «-им» яки «-һим» болуп, «үч» яки «үчтин көп»ни билдүриду. Уйғур тилидики «китап» дегән сөзни түрләп көрсәтсәк униң шәкиллири мундақ болиду: —

«Китап» — бирла китап

«Китапот» — икки китап

«Китавим» — үч яки үчтин көп китап.

Ибраний тилида «Худа» бирлик шәклидә ипадиләнсә, «Әл» дейилиду. Биз буни адәттә «Илаһ» яки «Тәңри» дәп тәрҗимә қилдуқ.

Әнди йәнә «Аләмниң яритилиши» 1:1ни көрәйли: — «**Муқәддәмдә Худа асманлар билән зиминни яратти**»

Дәрвәқә, «Худа» дегән сөз мошу йәрдә Ибраний тилидики «Әлоһим» дегән сөзниң тәрҗимиси. Жуқирида дегинимиздәк, «Әлоһим» «көплүк», йәни «үч, яки үчтин көп» шәкилдә ипадилиниду. Шундақ болсиму, униң билән мунасивәтлик пеил болса «бирлик шәкли»дә ипадилиниду. Шуниң билән Муқәддәс Китапниң: — «**Муқәддәмдә Худа асманлар билән зиминни яратти**» дегән биринчи җүмлисидә «Худа» дегән сөз «үч яки үчтин көп» дегән шәкилдә, йәни «Әлоһим» дегән шәкилдә ипадилиниду, лекин пеил («яратти») болса «бирлик шәкли»дә ипадилиниду. «Яратти» дегән пеил «иккилик шәклидә» яки «көплүк шәклидә» учримайду.

Ибраний тилида әгәр бу җүмлиниң егиси Худа «биринчи шәхс» билән ипадиләнсә, ундақта «яратти» дегән пеил «яраттуқ» дейилмәй, йәнила «яраттим» дейиләтти.

Демәк, Муқәддәс Китапниң биринчи җүмлисидә Худа көплүк шәхстә болсиму, бирла шәхстәк иш көриду, дегән уқум пуритилиду. Көп алимлар бу уқумға асасән Худа «үчниң бирлиги» яки «үч бир гәвдә», дәп чүшәндүриду. Гәрчә шундақ бир ипадә муқәддәс язмиларда беваситә тепилмисиму, бу һәқиқәтни шүбһисиз Тәвратта һәм Инҗилда рошән көрситилгән бир тәлимдур.
Тәвратта хатириләнгән Худаниң һәр қандақ иш-һәрикәтлиридә «Әлоһим» дегән нам ишлитилгән болса, шу айәтләрниң һәммисидә дегидәк Худаниң һәрикити «бирлик шәкли»дики пеил билән ипадилиниду.

(3) «Яһвәһ» — «Пәрвәрдигар» дәп тәрҗимә қилинди.
Тәвратта «Пәрвәрдигар» дәп тәрҗимә қилинған намниң ибраний тилидики тәләппузи «Яһвәһ» болуши мүмкин. «Мисирдин чиқиш» дәвридә Муса пәйғәмбәргә ата қилинған вәһий бойичә «Яһвәһ» дегән намниң мәнаси «Әзәлдин Бар Болғучи», «Мәңгүлүк Болғучи» яки «Өзәм Бардурмән» дегәндәк болиду («Мис.» 3:15). «Яһвәһ» дегән нам «Яр.» 2:4дә биринчи қетим ишлитилгән. Худа һәр қетим инсан билән әһдә түзгән чағлирида яки инсан билән йеқин мунасивәттә сөзлигән чағлирида асасән шу нам көрүлгән; сәвәви шүбһисизки, шу нам Униң өзгәрмәс маһийитини, изчил болуп кәлгән көйүмчанлиғини вә бир хиллиқ меһриванлиғини, шуниңдәк Униң һәрдайим һәр бир вәдә сөзлиридә тәврәнмәй чиң туридиғанлиғини тәкитләйду. Парсчә «Пәрвәрдигар» дегән исим шу мәнагә әң йеқин келиши мүмкин, чүнки Парс тилидики «Пәрвәрдигар» дегән сөзниң мәнаси «Хәвәр алғучи», «Пәрвиш қилғучи» болуши мүмкин. Бәзи алимлар «Яһвәһ»ни «дайим болғучи» дәпму тәрҗимә қилиду.
Бәзидә шеирларда «Яһвәһ» дегән нам «Яһ» дәп қисқартилиду.

(4) «Адонай» — «Рәб» дәп тәрҗимә қилинди.

(5) «Исраилдики Муқәддәс Болғучи» тоғрилиқ: —
Худаниң бу алаһидә нами (1) Униң Исраил хәлқини Өзигә вәкил болған гувачи әл болушқа таллиғанлиғини; (2) Исраилниң Худаниң Өз һозурини (авал муқәддәс чедирда, андин муқәддәс ибадәтханида) уларниң арисида орунлаштурушқа таллиғанлиғиға болған хошаллиғини тәкитләйду.

Төвәндики айәтни көрүң: —

«Зиондикиләр, тәнтәнә қилип җар селиңлар;
Чүнки араңларда турған Исраилдики Муқәддәс Болғучи бүйүктур!» — дәйсиләр» («Йәш.» 12:6)
Мүмкинчилиги барки, «Исраилдики Муқәддәс Болғучи» дегән нам алаһидә Қутқазғучи-Мәсиһни көрситиду. Мәсилән, төвәндики айәтләрни көрүп ойлап көрүң.

«**Чүнки Пәрвәрдигар бизниң қалқинимиз,**
Исраилдики Муқәддәс Болғучи шаһимиздур» («Зәбур» 89:18)
«Қорқма, сән қурут болған Яқуп,
Исраилниң балилири!
Мән саңа ярдәмдә болимән!» — дәйду Пәрвәрдигар, йәни сениң һәмҗәмәт-Кутқузғучиң, Исраилдики Муқәддәс Болғучи» («Йәш.» 41:14)
«Мана, сән (Исраил) **өзәңгә ят бир әлни чақирисән,**
Сени билмигән бир әл йениңға жүгүрүп келиду;
Сәвәви болса Пәрвәрдигар Худайиң, Исраилдики Муқәддәс Болғучиниң Өзидур;
Чүнки У сени улуқлап саңа гөзәллик-җулалиқни яр қилди» («Йәш.» 55:5)

(6) «Тирик Худа» (Мәңгү һаят Худа) тоғрилиқ: —

«Тирик Худа» (яки «Мәңгү һаят Худа») дегән ибарә оқурмәнләргә бәлким сәл ғәлитә яки алаһидә туюлуши мүмкин. Тәврат һәм Инҗилда мәзкур ибарә муқәддәс бәндиләр тәрипидин көп ишлитилиду; уларниң көздә тутқини Худа һәргиз ғәпләткә қалғанлар яки имансиз кишиләр чоқунған жиргиничлик бутлардәк сахта бир үлүк нәрсә әмәс, у бәлки һәқиқәт, һаят бир Худадур.

(7) Һәммигә Қадир

«Һәммигә Қадир» Худаниң бу нами ибраний тилида «Күчлүк мүрә болған Худа» дегән сөз билән ипадилиниду. Бу сөз, Худаниң һәммә ишқа қадир екәнлигини билдүриду. Шуниң билән бир вақитта бу нам йәнә «Қучиғи бар Худа», «Қучиғи ечилчан Худа»му дәп билдүриду.

«Худаниң Оғли»

«Худаниң Оғли» — бу нам һәргизму Худа билән Әйса Мәсиһ оттурисидики җисманий җәһәттики ата-балилиқ мунасивәтни әмәс, бәлки роһий җәһәттики мунасивәтни билдүриду. «Филиппилиқларға»дики «қошумчә сөз»имизниму көрүң.

«Инсаноғли»

«Инсаноғли» дегән ибарә Тәвратта алдин-ала ейтилған, дунияни қутқузушқа келидиған «Мәсиһ»ни көрситиду (мәсилән, «Дан.» 7:13-14). Тәврат-Зәбур бойичә, бу әвәтилгүчиниң Худаниң күч-қудрити вә шан-шәриви билән әрштин чүшүп, пүткүл инсанларни мәңгү башқуридиғанлиғи алдин-ала ейтилған.
Униңдин муһими, бизниңчә, Рәббимиз Әйса Мәсиһниң бу намни Өзи һәққидә көп ишлитиши Өзиниң толуқ инсан екәнлигини, инсанийәт билән бир екәнлигини тәкитләш үчүн еди. Чүнки әрш тәрипидин ейтқанда ажайиб иш шуки, гәрчә У әзәлдин «Худаниң Оғли» болсиму, у йәнә «Инсанниң оғли»му еди.

«Муқәддәс Роһ» (Худаниң Роһи)

«Муқәддәс Роһ» — Худаниң Роһиниң Өзидур. Муқәддәс Роһ Тәврат вә Инҗилда бәзидә пәқәт «Роһ», Инҗилда бәзидә «бирдин-бир пак-муқәддәс Роһ», «Һәқиқәтниң Роһи», «Әйсаниң Роһи», «Мәсиһниң Роһи» вә «Рәбниң Роһи» дәп атилиду («Рим.» 1:4, «Юһ.» 16:13, «Рим.» 8:9, «1Пет.» 1:11, «Рос.» 5:9, 16:7, «2Кор.)» 3:17). Муқәддәс Роһ болса, «Үчниң бирлиги» Өз ичигә алған Роһтур. Униң Худалиқ маһийити нурғун йәрләрдин, җүмлидин «Рос.» 13:2дин, шундақла Рәббимизниң У тоғрилиқ тәлимидин рошән көрүлиду (мәсилән, «Юһ.» 14-16-бапларда). «Муқәддәс Роһ» қандақтур сирлиқ бир күч әмәс, бәлки сөз қилидиған, тәлим бәридиған, йетәкчилик қилидиған, күч вә риғбәт-тәсәлли беридиған улуқ Заттур. Җамаәт гуна қилса У азаплиниду («Йәш.» 63:10, «Әф.» 4:30ни көрүң); шуңа У «күч» әмәс, бәлким улуқ бир Заттур.
Муқәддәс Роһ (нурғун мусулман өлимилар ейтқандәк) улуқ пәриштә Җәбраил әмәстур. У дәл Худаниң Өзидур, пәриштә әмәстур.

Мәсиһ («Худаниң мәсиһ қилғини», «Худаниң мәсиһлигини», «мәсиһ қилинғучи») вә «мәсиһ қилиш», «мәсиһләш»

«Мәсиһ қилиш» («мәсиһләш») — Худаниң йолйоруғи билән Исраилға йеңи бир падиша бекитиш үчүн, падиша болғучиниң бешиға каһин яки пәйғәмбәр тәрипидин зәйтун мейи сүрүлүши керәк еди. Мошу мурасим «мәсиһ қилиниш» яки «мәсиһләш» дейиләтти; шуниңдин башлап мошу падиша «Худаниң мәсиһ қилғини» дәп атилатти. Муқәддәс ибадәтханиниң хизмитини қилған «қурбанлиқ қилғучи» каһинларму мошу хизмәткә киришиш үчүн «мәсиһ қилиниши» керәк еди. «Мәсиһ қилиниш» бәзидә Пәйғәмбәрләргиму өткүзүләтти.

Бирақ Әйса Мәсиһниң «мәсиһ қилиниш»и зәйтун мейи билән әмәс, бәлки Худаниң Өз Роһи билән өткүзүлиду; бу иш инсан тәрипидин өткүзүлмәйду, уни Худаниң Өзи өткүзиду. Муқәддәс язмилардики «Мәсиһ» тоғрисидики сөзләрни жиғинчақлиғанда, Мәсиһ «Падиша» (пүтүн аләмниң Падишаси), Пәйғәмбәр («сөзүмни ағзиңға қуйимән» дейилиду, «Қан.» 18:18) һәм Каһин-Қутқазғучидур (гунакарлар үчүн Өзини қурбанлиқ қилиду, гунакарлар үчүн дуа қилиду). Шу үч вәзипини ада қилиш үчүн, у Худаниң Роһи билән «мәсиһ қилиниши» керәк еди.

«Мәсиһ» грек тилида «Христус» дегән сөз билән ипадилиниду.

Пәрвәрдигарниң Пәриштиси — У ким?

Тәвратта оқурмәнләр «Пәрвәрдигарниң Пәриштиси» дегән сирлиқ намни учритиду. Бәзи йәрләрдә У: «Худаниң Пәриштиси» дәп («Яр.» 21:7, 31:11, «Мис.» 14:19, «Һак.» 6:20, 13:9), бәзи йәрләрдә пәқәт «бир адәм» дәп («Яр.» 32:24-30), йәнә бир йәрдә, пәқәт бирла қетим «Пәрвәрдигарниң қошунлириниң Сәрдари» («Йәшуа» 5:13-15) дәп атилиду. Муқәддәс язмиларда мәзкур Затниң аян болуши хатириләнгән һәр бир җайда, оқурмәнләр диққәт қилса, төвәндики үч ишлардин бири-иккиси яки һәммиси көрүнүши мумкин: —

(а) «Пәрвәрдигарниң Пәриштиси»ниң сөзлири Худаниң Өзиниң сөзлири дәп һесаплиниду (мәсилән, «Яр.» 16:7-14, «Һак.» 2:1)

(ә) Бу Затни көргән кишиләр шу һаман «Худани көрдум» дәп билиду («Яр.» 32:24-30, «Һак.» 13:2-23).

(б) «Пәрвәрдигарниң Пәриштиси»ниң иш-һәрикәтлири Худаниң Өз иш-һәрикәтлири қатарида хатирилиниду («Яр.» 31:11-13, «Чөл.» 22:22-35, «Зәк.» 12:8).

Шуңа хуласимиз шуки, «Пәрвәрдигарниң Пәриштиси» Худаниң Өзини ашкарилиши болуп, У Мәсиһниң Өзидин башқа һеч ким әмәстур. «Яр.» 16:7ни вә изаһатниму көрүң.

Башқа йәрләрдә ейтқинимиздәк, «пәриштә» ибраний тилида «малак» дегән сөз билән ипадилинип, түп мәнаси «әлчи» «әвәтилгүчи» дегәнликтур. Муқәддәс язмиларда «пәриштиләр» тилға елинғанда, адәттә Худа яратқан миллионлиған «әлчиләр»ни көрситиду. Һалбуки, «Пәрвәрдигарниң Пәриштиси» буларға мутләқ охшимайдиған бир шәхстур. Бу иш «Мик.» 5:2дин көрүниду: —

«**Сән, и Бәйт-Ләһәм-Әфратаһ, Йәһудадики миңлиған шәһәр-йезилар арисида интайин кичик болған болсаңму,**
Сәндин Мән үчүн Исраилға һаким Болғучи чиқиду;
Униң һозурумдин чиқишлири (чиқип-киришлири) қедимдин тартип,
Йәни әзәлдин тартип болуватиду».

Бу бешарәт Худаниң һозуридин «әзәлдин тартип... чиққучи» бир затни тәсвирләйдиған очуқ бир баяндур — демәк, бу затниң «башлиниши» йоқтур. Бу айәттә бу зат дәл Бәйт-Ләһәм шәһиридә туғулидиған Мәсиһниң Өзи дәп елан қилиниду («Мат.» 2:5-6). Худаниң һозуридин Униң ирадисини мукәммәл ижра қилишқа «чиқидиған» зат сүпитидә У йәнә Тәвратта «Худаниң Даналиғи» («Пәнд.» 8-9-баплар) һәм шундақла Инжилда «Калам» дәпму атилиду. Шуниң билән Инжилда «**һәммидин бурун «Калам» бар еди вә У Худа билән биллә еди һәм Өзи Худа еди. У һәммидин бурун Худа билән биллә еди. У арқилиқ барлиқ мәвжудатлар яритилди вә яритилған мәвжудатларниң һеч бири Униңсиз яритилған әмәс**» дәп оқуймиз («Юһ.» 1:1-3).

Шуниң үчүн биз «Пәрвәрдигарниң Пәриштиси»ни Әйса Мәсиһниң Өзи, йәни «Худаниң Калами», «Худаниң Оғли» дәп қараймиз. Оқурмән өзи жуқурида тилға елинған айәтләрдин яки Тәвраттин «Пәрвәрдигарниң Пәриштиси» хатириләнгән һәр қандақ айәтләрни оқуп ейтқанлиримизниң дурус яки әмәслигини тәкшүрүп бақсун.

«Тәврат» вә «Зәбур»

Оқурмәнләрниң бәзилиригә сәл һәйран қаларлиқ болуши мүмкинки, Тәврат вә Инжил бирла муәллип тәрипидин көп қисимлиқ болуп

пүтүлгән китап болмастин, бәлки қириқтин артуқ муәллип тәрипидин пүтүлгән көп қисимлиқ бир китаптур.
«Тәврат» — Ибраний тилида «Торaһ» — «йол-йоруқ», «тәлим-тәрбийә» дегән мәнадә. Униңда җәмий 39 қисим, җүмлидин «Зәбур» бардур (Йәһудийлар шу 39 қисмини 36 қисим, бәзидә 22 қисим дәп һесаплайду). Тәвратниң авалқи бәш қисми дәрвәқә Муса пәйғәмбәр тәрипидин пүтүлгән; қалған қисимлири Исраилниң пәйғәмбәрлири вә һөкүмалири Худаниң йолйоруғи билән айрим-айрим пүткән хатириләрдур.
«Зәбур» болса көп дуа шеирлири вә мәдһийә шеирлиридин ибарәт болған бир топлимидур.
«Тәврат, Зәбур вә Инҗилға кириш сөз»имизниму көрүң.

«Зәбур»

«Тәврат» вә «Зәбур»ни көрүң.

«Инҗил»

«Инҗил» дегән сөз уйғур тилиға әрәбчә арқилиқ киргән болуп, әслидә «Әванҗил» дегән грек тилидики сөз еди. Мәнаси «хуш хәвәр»дур. Инҗил сәккиз муәллип язған 27 қисимдин тәркип тапқан бир топлима китаптур; китапниң өзгәрмәс, бирдин-бир темиси болса Худаниң Әйса Мәсиһ арқилиқ пүткүл инсанийәткә беғишлимақчи болған кәчүрүм-ниҗати тоғрилиқ хуш хәвәрдин ибарәттур.
«Инҗил»дики «кириш сөз»имизниму көрүң.

Башқилар

«Абба»

«Абба» — Арамий тилида «Дада», «Ата» дегәнни билдүриду; шуниңдәк һәм чоңқур һөрмәт һәм чоңқур муһәббәт-сөйгүни билдүриду. Рәббимиз Әйса Худа Атиға дуа қилғанда дайим бу намни ишлитәтти («Мат.» 26:59, «Рим.» 8:15ни көрүң).

«Арамий тили»

«Арамий тили» — «Сурийә»ниң кона исми «Арам» еди. Кона заманда «Сурийә тили» «Арамий тили» дейиләтти. Арамий тили ибраний тилиға

йеқин болуп, Тәвраттики бәзи қисимлар арамий тилида йезилған («Әзра» вә «Даниял»ларниң бир қисми). Тәврат дәвридә Арамий тили көп шәрқий дөләтләрдә сода яки дипломатийә ишлирида алақә тили сүпитидә ишлитиләтти. Миладийә 5- яки 6-әсирдә уйғур хәлқиму Арамий тили арқилиқ муқәддәс язмилардин бәзилирини қобул қилип тәрҗимә қилди. Асурийәму арамий тилини ишлитәтти.

«Асманлар» (әршләр)

Муқәддәс Китап бойичә һазир үч асман бар: —
Биринчи — йәр шариниң әтрапидики «атмосфера» («Яр.» 1:6-9)
Иккинчи — чоң «аләм бошлуғи», қуяш, юлтузлар җайлашқан бошлуқ («Яр.» 1:14-19, «Аюп» 26:26, «Зәб.» 8:3, «Йәш.» 42:5, 55:9;
Үчинчи — Худаниң дәргаһи («Зәб.» 2:4, 8:1, «Йәш.» 66:1, «2Кор.» 12:1 қатарлиқлар). Шуңа Муқәддәс Китаптики көп йәрләрдә пәқәт «асман»ла дейилмәй, бәлки «асманлар» дейилиду.
Муқәддәс Китапқа асасән, Худаниң һазирқи дәргаһини «җәннәт» дегилиму болиду («Луқа» 23:43, «2Кор.» 5:8).
Ахирәттә һазирқи йәр-зимин йоқитилиду, пүтүнләй йеңи асман-зимин яритилиду («Йәш.» 66:22, «2Пет.» 3:13, «Вәһ.» 21:1).

«Ашәраһ», «Ашәраһлар», «Ашәраһ бутлар»

«Ашәраһ бутлар» — бәлким бутпәрәсликкә беғишланған дәрәқликләрдур. Дәрәқләр бәлким «аял мәбуд» шәклидә оюлған яки нәқишләнгән болуши мүмкин.

«Ақсақал»

«Ақсақал» — мәлум йәрдики җамаәткә йетәкчи болған бир кишини көрситиду. «Филиппийлиқлар»дики «қошумчә сөз»имизни көрүң.

«Амин!»

Тәвратта вә Инҗилда «Амин!» дегән сөз интайин муһим; мәнаси «шундақ болсун!» яки «шундақ болғай!» «Худа шундақ қилғай!» дегәнликтур. «Амин»ниң әһмийити вә муһимлиғи «1Кор.» 14:16 вә «2Кор.» 1:20дин көрүлиду.

Аялчә род вә әрәнчи род

Ибраний тилида, барлиқ исимлар «әрәнчи род» вә «аялчә род»қа бөлүниду. Бу нуқтиси муһим болуп қалғанда изаһатлап беримиз.

«Әбәдий», «Мәңгү»

Тәвратта дайим дегидәк «әбәдий» дәп тәрҗимә қилинған сөз («олам») ибраний тилида икки мәнадә ишлитилиду:

(1) Мәңгү дегәнни;

(2) Шу вақиттики чеки бекитилмигән, қәрәлсиз, мөһләтсиз узун бир мәзгилни көрситиду. «Лавийлар»тики «қошумчә сөз»имизниму көрүң.

«Әтигәнлик қурбанлиқ» вә «кәчлик қурбанлиқ»

Тәвратта «әтигәнлик қурбанлиқ» вә «кәчлик қурбанлиқ» (бәзидә «әтигәнлик аш һәдийә» вә «кәчлик аш һәдийә», дейилиду) — Муса пәйғәмбәргә чүширилгән қанун бойичә Исраил үчүн каһинлар вәкил болуп муқәддәс чедирниң (кейин муқәддәс ибадәтханиниң) қурбангаһи үстигә һәр әтигәндә, һәр кәчтә бир яшлиқ қоза қурбанлиғи сунуши керәк еди. Бу әтигәнлик вә кәчлик «қоза қурбанлиғи»ни Исраилниң барлиқ ибадитиниң асаси дегили болиду («Мис.» 29:38-43).

«Әҗдиһалар» һәм «левиатан»

«Әҗдиһалар» һәм «левиатан» дегән сөзләр Тәврат вә Инҗилда бәзи вақитларда деңиздики һәқиқий һайванларни көрситиду (мәсилән, «Аюп» 41-бап, «Зәб.» 104:26, 148:7; бәзи вақитларда җин-шәйтанларниң күч-қудрәтлирини көрситиду яки Шәйтанға символ қилиниду (мәсилән, «Зәб.» 74:13, «Йәш.» 27:1, «Вәһ.» 12-13-баплар).

Әрәнчи род вә аялчә род

Ибраний тилида, барлиқ исимлар «әрәнчи род» вә «аялчә род»қа бөлүниду.

Бу нуқтиси муһим болуп қалғанда изаһатлап беримиз.

«Әфод»

«Әфод» болса адәттә баш каһин (бәзидә башқа каһинлар) алаһидә кийидиған пинҗәккә охшаш бир кийим еди («Мис.» 28-бапни көрүң).

Ундақ кийимни кийиш өзини Худаниң хизмитигә алайитән беғишлашни билдүрәтти. Әфод ичидә «урим вә туммим» дегән икки алаһидә таш бар еди («Урим вә туммим» тоғрилиқ көрүң).

«Әң муқәддәс жай»

«Муқәддәс жай» тоғрилиқ мәзмунни көрүң.

«Әһдә»

Тәврат вә Инжил бойичә, «әһдә» болса қәсәм, шундақла көп қетим мәлум қурбанлиқниң қени билән җәзмәнләштүрүлгән бир вәдидур (мәсилән, «Ибр.» 6:16-18ни көрүң). «Әһдә» Худа билән адәмләрниң оттурисида яки адәм билән адәмниң оттурисида болиду. «Әһдә түзүш» («әһдә кесиш») ниму көрүң.

«Әһдә түзүш» («әһдә кесиш»)

Кона заманларда икки тәрәп бир-бири билән әһдә түзмәкчи болса, авал кала яки қойни союп, икки парчә қилип парчилайтти; андин икки тәрәп союп икки парчә қилған малниң оттурисидин тәң өтүп бир-биригә қәсәм қилатти. Бу ишниң әһмийити бәлким: «Қайсимиз әһдини бузсақ, Худа бу сойған малға охшаш қилсун!» демәкликтур. Шуңа ибрани тилида «әһдә түзүш» адәттә «әһдә кесиш» дейилиду. «Яр.» 15-бап, «Йәр.» 34.8, 18-20-айәтләрни көрүң.

«Әһдә сандуғи»

Муса пәйғәмбәр «он әмир» хатириләнгән «икки таш тахтай»ни Худадин тапшурувалғандин кейин, Худа уларни сақлаш үчүн бир сандуқ ясашни буйруған. Бу сандуқ «әһдә сандуғи» дәп аталған, бәзидә «гува-һөкүм сандуғи»му дейилгән; униң япқучи «кафарәт тәхти» дәп аталған («кафарәт» тоғрилиқ мәзмунни көрүң).

Исраил чөл-баяванда сәпәр қилған вақитларда «әһдә сандуғи»ни каһинлар көтирәтти.

«Баал»лар

Ибраний тилида «Баал» дегән сөзниң асасий мәнаси «ғоҗа», «ғоҗайин». Бәзи йәрләрдә мәнаси «егә» болиду (мәсилән «Мис.» 21:28дә «калиниң егиси»). Бәзидә аял өз еригә сөз қилғанда уни «мениң «баал»им» дәйду («Һош.» 2:16ни көрүң). Лекин бутпәрәс ят әлликләр өзлири чоқунидиған

бутларни дайим «Баал» дегәчкә, Исраиллар Худадин әйминидиған болса адәттә Худани көрситишкә шу намни ишлитиштин тилини тартатти.
Шуниң билән, биз «Баал» яки «Бааллар» дәп тәрҗимә қилған йәрләрдә таипиләр чоқунидиған бутларни көрситиду.

«Баш каһин»

Каһинлар ичидә пәқәт бир адәм «баш каһин» еди. У дәрвәқә барлиқ каһинларға йетәкчи еди; униң алаһидә вәзипилири ичидин әң муһими «кафарәт күни»дә өзи үчүн вә җәмәтидикиләр үчүн, андин пүткүл хәлиқ үчүн, «әң муқәддәс җай»ға кирип кафарәт қилиштин ибарәт еди. Бирдинбир «әң муқәддәс җай»ға кирәләйдиған адәм баш каһин еди; у бир жилда пәқәт «кафарәт күни»дила «әң муқәддәс җай»ға кирәләйтти.
Муса пәйғәмбәрниң акиси Һарун тунҗа баш каһин болған еди. Униңдин кейин адәттә сабиқ баш каһинниң тунҗа оғли баш каһинлиққа бекитиләтти.

Бәрикәт вә ләнәт

Демисәкму, «бәрикәт» (ибраний тилида «баруқ») пәқәт Худаниң қолидин келидиған бир иштур. Һеч ким өзиниң қандақур Худаниң Оғлу пәзилити яки аталмиш «саваблиқ иш»и үчүн «бәрикәткә еришишкә тегишлик» дәп һесапланмайду вә һесаплиналмайду. Инсан балилириниң һәр бириниң нурғун гуналири түпәйлидин «тегишлик» еришидиғини болса дозақ, йәни Һәммигә Қадирдин мәңгүлүк айрилиштин ибарәттур. Тәврат вә Инҗилда бәзидә мәлум бир киши башқа бирисини «бәрикәтләйду» — бундақ ибарә шу кишигә: «Һәммигә Қадир саңа бәхит-бәрикәт ата қилғай!» дегәнликниң қисқа бир ипадисидур, халас.

Һалбуки, «ләнәтләр» вә қарғиш болса җәзмән «еришишкә тегишлик» иштур. Әң дәһшәтлик ләнәт яки қарғиш әлвәттә гунайимиздин болған — Худаниң шәрәплик һозуридин мәһрум болуш, йәни дозақтур. Шуниңдин башқа, Муқәддәс Китапта бәзи адәмләр (Тәврат дәвридиму, Инҗил дәвридиму) мәлум гуналири түпәйлидин алаһидә ләнәт яки җаза астида туриду, дейилиду.
Инҗилда, «Гал.» 3:10-14дә: «**Лекин Тәврат қануниға әмәл қилимиз дәп жүргәнләр болса һәммиси ләнәткә қалиду. Чүнки муқәддәс язмиларда мундақ йезилған: «Тәврат қанунида йезилған һәммә әмирләргә үзлүксиз әмәл қилмайватқан һәр бир киши ләнәткә қалиду». Йәнә рошәнки, һеч ким Худаниң алдида қанунға интилиш арқилиқ һәққаний**

қилинмайду; чүнки Муқәддәс Китапта йезилғинидәк: — «Һәққаний адәм ишәш-етиқади билән һаят болиду». Амма қанун йоли етиқат йолиға асасланған әмәс, бәлки Муқәддәс Китапта: — «Қанунниң әмирлиригә әмәл қилғучи шу ишлар билән һаят болиду» дейилгәндәктур. Һалбуки, Мәсиһ бизни Тәврат қанунидики ләнәттин һөр қилиш үчүн орнимизда ләнәт болуп бәдәл төлиди. Бу һәқтә муқәддәс язмиларда: «Яғачқа есилған һәр қандақ киши ләнәткә қалған һесаплансун» дәп йезилған. Шуниң билән Мәсиһ Әйса арқилиқ Ибраһимға ата қилинған бәхит ят әлликләргиму кәлтүрүлүп, биз вәдә қилинған Роһни етиқат арқилиқ қобул қилалаймиз» дәп оқуймиз.

Ләнәтләр вә қарғишлардин бирдин-бир қутқузуш йоли Мәсиһдур.

Нурғун адәмләр мәлум бир қарғиш сөзлири яки қәсидә-дәмидә түпәйлидин тохтавсиз вәһимә ичидә яшайду. Шундақ қәсидә-дәмидә күчкә егиму, әмәсму (күчкә егә болса җин-шәйтанлар түпәйлидин шундақ болиду)? Мәсиһкә таянған кишиниң шундақ ишлардин қорқушиниң һаҗити қалмиди — Чүнки «**У бизни қараңғулуқниң һөкүмранлиғидин азат қилип, сөйгән Оғлиниң падишалиғиға йөткәп қойди**» (Кол.» 1:13).

«Падишаһ.... Пәрвәрдигарниң нәзиридә дурус болғанни қилди»

Тәвраттики «Падишалар» вә «Тарих-Тәзкирә»дә көп қетим көрүлгән «Паланчи падиша..... Пәрвәрдигарниң нәзиридә дурус болғанни қилди» дегәндәк ибариләр шу падишаниң һәммә ишлириниң пүтүнләй дурус екәнлигини көрсәтмәйду, әлвәттә, бәлки шу падиша Худаниң алдада етиқаттин болған яки етиқатқа уйғун кәлгән муддиа-мәхсәтләр билән иш көргән, дәп көрситиду.

Шуниңдәк «Падишаһ... Пәрвәрдигарниң нәзиридә рәзил болғанни қилди» дегәндәк ибариләр шу падишаниң Худаға болған һәқиқий етиқатта әмәслигини көрситиду; дәрвәқә ундақ падишаниң ишлири алд-кәйни рәзил көрүниду. «**Әндиликтә етиқат болмай туруп, Худани хурсән қилиш мүмкин әмәс; чүнки Худаниң алдиға баридиған киши Униң барлиғиға, шундақла Униң Өзини издигәнләргә әҗрини қайтурғучи екәнлигигә ишиниши керәк**» («Ибр.» 11:6), **«Ишәштин болмиған һәр қандақ иш гунаду**р» («Рим.» 14:23).

«Пасха»

«Пасха» — «өтүп кетиш һейти»ниң башқичә атилиши. У ибраний тилидики «Песақ» («өтүп кетиш») дегән сөздин кәлгән.

Палчилиқ

Худаниң һәқиқий пәйғәмбәрлири вә палчилиқ

Худаниң һәқиқий пәйғәмбәрлири (мәйли Тәврат дәвридә яки Инҗил дәвридә болсун) йәткүзгән вәһий-бешарәтләр билән палчиларниң паллири оттурисидики пәриқләр немә?

Тәврат (Кона Әһдә) дәвридә ата қилинған бешарәтләр

Тәврат дәвридә Исраил ичидә нурғун пәйғәмбәрләр бар еди. Булар ичидики бәзи муһим пәйғәмбәрләрниң язмилири Тәврат ичидә топланғандур. Лекин Иляс, Елишаму муһим пәйғәмбәрләр болсиму, бизгә һеч қандақ китаплар қалдурмиған. Улардин башқа йәнә нурғун пәйғәмбәрләр бар еди; бәзи вақитларда мәлум бир пәйғәмбәрниң тәлимигә әгишиватқан бир нәччә түркүм яшларму бар еди. Улар «пәйғәмбәрләрниң оғуллири» дәп атилатти. Уларму бәзидә вәһий-бешарәтләрни қобул қилишқа муйәссәр еди. Мәсилән, «1Сам.» 10:5, 10:10-12, 19:19-24, «1Пад.» 18:13, «2Пад.» 2:3-7ни көрүң.

Башқа йәрләрдә ейтқинимиздәк, Тәврат дәвридә Худаниң вәһий-бешарәтлириниң асасий мәхсити пәқәт кәлгүсидики ишларни алдин-ала ейтишла әмәс, бәлки илгәрки заманда йүз бәргән вақиәләр һәм әйни заманда йүз бериватқан вақиәләрниң йүз беришиниң түп сәвәплирини баян қилиштин ибарәт еди. Шундақ ишлар ениқланғандин кейин Худаниң хәлқиниң әйни әһвал астида қандақ қилип Худадин әйминип, Униңға итаәт қилиши пүтүнләй рошән болатти.

Тәврат дәвридә кишиләр мәлум әхлақий мәсилә тоғрилиқ йол билиши керәк болса, улар каһин яки Лавийларни издисә болатти. Каһинларниң вәзиписи Худаниң қанун-бәлгүлимилирини убдан үгиниш андин башқиларға үгитиш болуп, сориған кишигә ениқ бир җавап бериши керәк еди («Мал.» 2:4-9). Ибадәтханида қурбанлиқларни өткүзүштин башқа, буму каһинларниң вә шундақла Лавийлиқларниң әң муһим вәзиписи еди.

Кишиләр өзиниң һәл қилиши тәс болған мәлум шәхсий иши болса,

ундақта уларға йеқин пәйғәмбәр бар болса, улар униңдин әркинлик билән сориса болатти. Бу иш «1Сам.» 9:1-10да көрүниду. Саул атиси тәрипидин жүтүп кәткән бир нәччә ешәкләрни издәшкә әвәтилгән. Униң хизмәткари униңға Самуил пәйғәмбәр бизгә йол көрситиши мүмкин, дәп мәслиһәт бериду. Бирақ улар иккиси пәйғәмбәр Самуилниң ярдими үчүн униңға һәдийә беришимизгә тоғра келиду, дәп ойлайду. Әксичә, Самуил пәйғәмбәр уларни күтүп зияпәт бериду.
Шуңа, Тәврат дәвридә Худаниң хәлқигә әхлақий мәсилиләр яки шәхсий ишлар тоғрилиқ несиһәт зөрүр болса адәттә беваситә әмәс, бәлки васитә болған адәм арқилиқ бериләтти.

«Йеңи әһдә»дә Худа мундақ вәдә қилиду: — Худа Өз хәлқи билән беваситә бир хил мунасивәт-алақә қилишни халайду. Худаниң шу мәхсити Муса пәйғәмбәрниң «Чөл.» 11.29дә хатириләнгән сөзлиридә көрүниду: «**Пәрвәрдигарниң пүтүн хәлқи пәйғәмбәр болуп кәтсә еди, Пәрвәрдигар Өзиниң Роһини уларниң үстигә қойса еди!**». Мусаниң шундақ интизари Худаниң шу вақитқичә Өз хәлқидә қилған ишлардин техиму чоңқур, техиму әһмийәтлик ишларни қилишни халайдиғанлиғини көрситиду.
Мәсиһниң қурбанлиғи, йәни униң гунакарлар үчүн төкүлгән қени арқилиқ барлиққа кәлтүрүлгән «йеңи әһдә»ниң мәзмуни Йәрәмия пәйғәмбәр вастиси билән алдин-ала ейтилған: «**Шу күнләрдин кейин, Мениң Исраил җәмәти билән түзидиған әһдәм мана шуки:**
— Мән Өз Тәврат-қанунлиримни уларниң ичигә салимән,
һәмдә уларниң қәлбигиму язимән.
Мән уларниң илаһи болимән,
Уларму Мениң хәлқим болиду.
Шундин башлап һеч ким өз йеқиниға яки өз қериндишиға: — «Пәрвәрдигарни тонуғин» дәп үгитип жүрмәйду; чүнки уларниң әң кичигидин чоңиғичә һәммиси Мени тонуп болған болиду; чүнки Мән уларниң қәбиһлигини кәчүримән һәмдә уларниң гунайини һәргиз есигә кәлтүрмәймән, — дәйду Пәрвәрдигар» («Йәр.» 31:31-34).

Инжил (Йеңи Әһдәә) дәвридә ата қилинған бешарәтләр

Йәрәмия пәйғәмбәр йәткүзгән жуқурида нәқил кәлтүрүлгән «йеңи әһдә» тоғрисидики бешарәт-вәдигә қариғанда, һәр бир оқурмән шуни көрәләйдуки, «йеңи әһдә» барлиққа кәлгән дәвирдә пәйғәмбәрләр

вә уларниң хизмәтлириниң рольида чоң өзгириш болиду. Барлиқ етиқатчиларниң Худаниң Өзи билән бевиситә шәхсән мунасивити бар болғандин кейин, ундақта пәйғәмбәр дегәндәк «васитичи адәм»ниң немә һаҗити болсун? Бу дәвирдә Худаниң шан-шәриви дәл шу иштa көрүлидуки, Униң барлиқ хәлқи Униң ирадиси вә мәхсәтлири тоғрилиқ бевасит̣ә хәвәрдар болиду. Униң хәлқи Униң әһдисигә һәқиқий ишәнсә, ундақта йол сораш керәк болса, һәргиз «Шәхсий турмушимиз тоғрилиқ бешарәт беридиған бир пәйғәмбәр»ни издишимизниң һаҗити болмайду. Чүнки һәр биримиз Худани Ата дәп билгән болсақ, бевиситә Униңдин йол сораш имтиязимиз бардур!

Шуниң билән бир вақитта, Инҗилда җамаәтләрдә пәйғәмбәрләр бар, дейилиду. Немишкә? Сәвәп «1Кор.» 14:3дә көрүниду: «**Бешарәт беридиған киши болса адәмләрниң етиқадини қурушқа, уларни риғбәтләндүрүшкә вә тәсәлли беришкә сөзләйду**». Җамаәтләрдә «бешарәт бериш» дегән роһий илтипатниң умумий рольи болса, Тәврат-Инҗилдики һәқиқәтләрни тәстиқлаш яки Худаниң роһлиримизға аллиқачан аян қилинған йолйоруғини техиму ениқлаш вә тәстиқлаштин ибарәт болиду. «Мат.» 22:29, 24:11, «Луқа» 24:25ни көрүң. «Рос.» 13:2дә Худаниң мәлум адәмгә көрсәткән йоли яки йолйоруғини қериндашлар тәрипидин бешарәт билән тәстиқлашқа убдан бир мисал көрүлиду: «**Барнабас билән Саулни Мән уларни қилишқа чақирған хизмәт үчүн Маңа айрип қоюңлар**» дейилиду. Рошәнки, Худа аллиқачан Павлус билән Барнабасни шу хизмәткә чақирған еди.

Палчилиқ дегинимиз немә иш? Тавраттики төвәндики айәтләрни оқуң: --(«Қан.» 18:9-22) «**Сән Пәрвәрдигар Худайиң саңа беридиған зиминға киргән чағда, сән шу йәрдики әлләрниң жиргиничлик адәтлирини үгәнмәслигиң керәк. Араңларда өз оғли яки қизини оттин өткүзидиған, палчилиқ, рәмчилик, әпсанийлик, җадугәрлик яки дәмидичилик қилғучи яки җинкәш, сеһиргәр яки өлгәнләрдин йол сориғучи һеч қандақ киши болмисун; чүнки бундақ ишларни қилидиған һәр қандақ киши Пәрвәрдигарға нәпрәтлик болиду; бу жиргиничлик ишлар түпәйлидин Пәрвәрдигар Худайиң шу әлләрни алдиңлардин һайдап чиқириду.**

Сән Пәрвәрдигар Худайиң алдида әйипсиз мукәммәл болушуң керәк; чүнки сән зиминдин һайдайдиған бу әлләр рәмчиләр вә палчиларға

қулақ салиду; бирақ Пәрвәрдигар Худайиң сени ундақ қилишқа йол қоймайду.
Пәрвәрдигар Худайиң силәр үчүн араңлардин, қериндашлириңлар арисидин маңа охшайдиған бир пәйғәмбәр турғузиду; силәр униңға қулақ селиңлар. Бу силәр Һорәб теғида жиғилған күндә Пәрвәрдигар Худайиңлардин «Пәрвәрдигар Худайимниң авазини йәнә аңлимайли, бу дәһшәтлик отни көрмәйли, болмиса өлүп кетимиз» дәп тәләп қилғиниңларға пүтүнләй мас келиду. Шу чағда Пәрвәрдигар маңа: «Уларниң Маңа дегән сөзи яхши болди. Мән уларға қериндашлири арисидин саңа охшайдиған бир пәйғәмбәрни турғузимән, Мән Өз сөзлиримни униң ағзиға салимән вә у Мән униңға барлиқ тапилиғинимни уларға сөзләйду. Вә шундақ болидуки, У Мениң намимда дәйдиған сөзлиримгә қулақ салмайдиған һәр қандақ киши болса, Мән униңдин һесап алимән.
Амма Мениң намимда башбаштақлиқ қилип Мән униңға тапилимиған бирәр сөзни сөзлисә яки башқа илаһларниң намида сөз қилидиған пәйғәмбәр болса, шу пәйғәмбәр өлтүрүлсун.
Әгәр сән көңлүңдә: «Пәрвәрдигар қилмиған сөзни қандақ пәриқ етимиз» десәң, бир пәйғәмбәр Пәрвәрдигарниң намида сөз қилған болса вә у бешарәт қилған иш тоғра чиқмиса яки әмәлгә ашурулмиса, ундақта бу сөзни Пәрвәрдигардин чиқмиған; шу пәйғәмбәр башбаштақлиқ билән сөзлигән дәп, униңдин қорқма».
Бу бешарәттики әң муһим мәзмун болса Худа Өз хәлқигә мукәммәл бир пәйғәмбәрни әвәтидиғанлиғидин ибарәт әмәсму? Шу пәйғәмбәр **«Мән униңға барлиқ тапилиғинимни уларға сөзләйду»**. «Қанун шәһри»дики «қошумчә сөз»имизни, бу бешарәт тоғрисидики тәпсилий тәһлилимизни көрүң. Бешарәттә көрситилгән шәхс Рәббимиз Әйса Мәсиһдин башқа бириси болуши қәтъий мүмкин әмәс.
Худа Өз хәлқигә авал Тәврат билән, андин Инҗил билән мукәммәл һидайәт-йол-йоруқ бәргәндин кейин, шуниңдәк У Тәврат-Инҗилниң сирлири ашкарилинидиған Өзиниң Муқәддәс Роһи арқилик Мәсиһкә барлиқ етиқат қилғучиларниң роһ-қәлбини макан қилғузғандин кейин, инсанлардин яки башқа йәрләрдин несиһәт яки йол соришиниң зади немә һаҗити?
Палчилиқ, рәм селиш қатарлиқ барлиқ роһий пасиқлиқларниң өткән ишлар яки кәлгүси ишлар тоғрисида сөзлигини тоғра яки тоғра әмәслигиниң һеч қандақ әһмийити йоқ. Буларниң һәммиси Худаға интайин нәпрәтлик болған ишлардур. Чүнки бу ишлар Худадин сирт

һәқиқий һидайәт, йол тепиш болиду, дегәнликкә баравәрдур.
Палчилар яки рәм салғучилар һәргиз кәлгүси ишлар тоғрилиқ: «Гуналириңиздин товва қилиң! Худаниң гунаға болған ғәзивидин Мәсиһниң қени арқилиқ халий болушиңиз керәк!» дейәлмәйду. Улар һәрдайим кәлгүси ишлар тоғрилиқ чирайлиқ сөзләр, «келичикиң парлақ» дегәндәк сөздин башқини сөзлийәлмәйду. Оқурмәнләрниң һәммисини буниңдин хәвири бар дәп ойлаймиз. Ундақта немишкә алдинимиз? Тәврат вә Инжилни оқуған адәмләр җин-шәйтанларниң өткән замандики ишлири тоғрилиқ хәвири бар вә шундақла бәзидә кәлгүси ишлири тоғрилиқму чәклик хәвири бар, дәп билиду. Лекин улар «тоғра сөз» қилғини билән һәрдайим аңлиғучиларни алдимақчи болиду. Ундақта, қайтидин сорап, алдинип қелишниң немә һаҗити?
Биз йәнила шуни қайтилайли: — Биринчи, йол-һидайәт сораш яки несиһәт сорашта Мәсиһкә таянмай, Униң қени билән түзгән әһдисидин башқа йол тутсақ, бу барлиқ ишлар Худаға жиргиничликтур.

Иккинчи, «шәхсий ишлиримни һәл қилишим керәк» дәп җамаәтләр арисида мәлум аталмиш пәйғәмбәрдин йол сорайдиған кишиниң мәсилиси хелә еғир. Чүнки униң Худаниң Мәсиһдә болған йеңи әһдиси тоғрилиқ хәвири йоқ — демәк, у Худаниң Өз хәлқини шәхсән йетәклигүчи болушни халайдиғанлиғини һеч билмәйду яки шуниңға ишәнмәйду. «Филиппилиқларға»дики «қошумчә сөз»имиздә «Фил.» 2:12-13 тоғрилиқ тохталғинимизни көрүң).

Үчинчи, җамаәтләрни дайим айлинип жүрүп, мошундақ «шәхсий ишлар тоғрилиқ йол көрситидиған бешарәт» яки көрсәтмә-һидайәт беридиған кишидин интайин һези болушимиз керәк. Униң сөзлирини үзүл-кесил тәкшүрүп, уларниң тоғра, тоғра әмәслиги, Тәврат-Инжилға ойғун, уйғун әмәслигини топтоғра ениқлаш керәк («Коринтлиқлар (1)»дики «қошумчә сөз»имизни, шундақла «1Тес.» 5:19-21ни көрүң). Чүнки ундақ бир кишиниң түп муддиа-мәхсити Худаниң яхши көридиғиниға еришиш әмәс, бәлки җамаәттикиләрниң пули яки иззәт-һөрмитини издәп, җамаәттики һоқуққа еришиштин ибарәт болуши мүмкин. Уларниң паалийәтлири палчилиқ қилиш — демәк, Худаға әмәс, бәлки җин-шәйтанға тайинип «бешарәт бериш»тин ибарәт еғир гунадин жирақ болмайду.

«Пәрвәрдигарниң күни»

«Пәрвәрдигарниң күни» — Тәвратта Мәсиһниң пүткүл аләмни сораққа тартишқа қайтип келидиған күнини билдүриду. Мәзкур ибарә бәзидә Мәсиһниң қайтип келидиған шу күнниң алдинқи бир мәзгилиниму көрситиду. Шу мәзгилдә Худаниң жазалири йәр йүзигә өзлүксиз чүшүп туриду. Шу күн йеқинлашқансери Худаниң жазалириму барғансери күчийиду. Бу күн «Вәһий» дегән китапниң муһим бир темисидур. Инжилда «Пәрвәрдигарниң күни» «шу күни»му яки «Мәсиһниң күни»му дейилиду.

«Пәрисийләр»

«Пәрисийләр» қаттиқ тәләплик бир диний мәзһәптикиләр еди; улар Тәврат қануниға қатму-қат түрлүк башқа қаидә-низамларни қошуш билән шундақ қаттиқ тәләпчан диний еқим болуп чиққан еди. Улар Рәб Мәсиһ Әйсаниң тәлимигә қаттиқ қарши чиққан.

Адәттә «Пәрисийләр» билән «Садуқийлар» бир-биригә қаттиқ дүшмәнлишип жүрәтти, лекин улар Әйса Мәсиһни бир тәрәп қилип өлтүрүш үчүн бирләшкән.

Пәриштиләр

Пәриштиләр — Ибраний тилида «малак» дейилиду — мәнаси «әлчи», «әвәтилгүчи»дур. Худа аләмни апиридә қилғанда, мошу миллионлиған улуқ затларни өз хизмитидә болуп һәр хил вәзипиләрни өтисун дәп яратқан. Худаниң мәхсәтлиридин бири уларниң нижатқа еришидиған, Өзигә хас болидиған мөмин бәндилириниң хизмитидә болушини өз ичигә алған («Ибр.» 1:7).

«Пәйғәмбәр»

«Пәйғәмбәр» дегән қандақ адәм? Тәврат бизгә «пәйғәмбәрләр» тоғрилиқ йәткүзгән хәвәрдин қариғанда, «пәйғәмбәр» дегән зат (әр яки аял болсун) **мәлум иш тоғрилиқ Худаниң әйни сөзлирини йәткүзидиған кишидур**. Тәврат дәвридә шу пәйғәмбәрләрниң бәзилири «көргүчиләр» дейиләтти — улар Худадин алаһидә «аламәт көрүнүш»ләрни көрүп, көргәнлирини хәлиқ үчүн тәсвирләйтти. Башқа пәйғәмбәрләр болса, өз роһ-қәлбидә Худаниң сөзлирини аңлап буларни йәткүзәтти.

Биз: «Пәйғәмбәрләр кәлгүси ишларни алдин-ала ейтқучилар» дәп

қаришимиз мүмкин. Уларниң хизмити дәрвәқә бу ишларни өз ичигә алиду, лекин уларниң әң муһим вәзиписи бәлким әйни чағдики әһвалларни, йүз бериватқан ишларни Худаниң нуқтиинәзиридин ейтиштин ибарәт еди. Демәк, пәйғәмбәрләрниң вәзиписи болса, Худаниң шу дәвирдикиләрниң жүрүш-турушлириға қандақ қариғанлиғи, бу ишлар тоғрисида қандақ һөкүмлири барлиғи, шундақла қандақ агаһлири вә вәдилири барлиғини йәткүзүштин ибарәт еди.

Өз дәвридикиләр униң бешарәтлиридин униң һәқиқий пәйғәмбәр екәнлигини тәкшүрүп испатлиши керәк еди — әйни вақиттики ишлар тоғрилиқ бешарәтлири әмәлгә ашурулған болса, ундақта шу кишини «пәйғәмбәр» дәп етирап қилиши керәк; әмәлгә ашурулмиған болса уни чалма-кесәк қилип өлтүрүши керәк еди (униң үстигә, шу «пәйғәмбәр» Исраилларни бутпәрәслик йолиға аздурғучи болуп чиққан болса, бешарәтлири әмәлгә ашурулған болсиму, йәнила өлтүрүлүши керәк — «Қан.» 13:1-5, 18:20-22ни көрүң).

«Пәйғәмбәрләрниң Язмилири»

«Тәврат вә пәйғәмбәрләрниң Язмилири» яки «Тәврат, Зәбур вә пәйғәмбәрләрниң язмилири» дегән ибарә Инжилда бәзидә көрүлиду. Йәһудий хәлқи бәзидә Муса пәйғәмбәргә чүширилгән бәш китапни «Тәврат» вә Тәвраттики башқа қисимларни «Зәбур вә пәйғәмбәрләрниң китаплири» дәп атайду.

Қандақ аталғу яки нам билән аталған болушидин қәтъийнәзәр, Тәврат Худаниң дәвирдин-дәвиргә Исраилға әвәткән көп пәйғәмбәрләрниң язмилирини өз ичигә алиду («Тәврат» тоғрилиқ вә шундақла «Тәврат, Зәбур, Инжилға кириш сөз»имизниму көрүң). Бу қиммәтлик язмилар Тәвраттики башқа язмиларға бир-бирләп қошулуп кәлди. Язмилар қошулуш үчүн интайин аддий бир шәрт яки синаштин өтүши керәк — Мәзкур пәйғәмбәрниң өз дәври тоғрилиқ болған сөзлири әмәлгә ашурулдиму-ашурулмидиму? Ашурулмиған болса муқәддәс қанун бойичә шу «пәйғәмбәр»ни өлтүрүши («Қан.» 18:20-22ни көрүң) вә барлиқ «бешарәтлири» әрзимәс дәп һесаплиниши керәк еди. Өз дәври тоғрилиқ бешарәтлири әмәлгә ашурулса вә шундақла униң жирақ кәлгүси тоғрилиқ бешарәтлири яки язмилири бар болса, ундақта Исраил хәлқи шуларниму әзизләп Тәвратқа қошқан болуши мүмкин.

«Пулаңлатма һәдийә»

«Пулаңлатма һәдийә» — Пәрвәрдигарға егиз көтирип алаһидә пулаңлитип атиған бир хил һәдийәдур. «Пулаңлатма һәдийә» дәп аталған һәдийә адәттә барлиқ каһинларға тәвә болатти.

«Тәрафим» — «өй бутлири»

«Тәрафим» — Ибранийчә сөз болуп, «өй бутлири»ни көрситиду. Бу бутлар қолда көтәргидәк кичик «қолайлиқ бутлар» болуп, адәттә күмүчтин ясилатти. Қедимки вақитлардики бәзи бутпәрәс җәмийәтләрдә ойдики «тәрафим»ға егә болған адәм шу өйниң барлиқ тәәллуқатиниң ғоҗайини дәп һесаплинатти. Шуңа бу кичик «тәрафим»лар күмүч болғини үчүн әмәс, бәлки қануний әһмийити үчүн интайин муһим һесапланди («Яр.» 31:19, 30-35).

«Тәһтисара» вә «дозақ» (яки «җәһәннәм») тоғрилиқ

«Тәһтисара» — өлгүчиләрниң роһлири қиямәт күнини күтидиған җай (ибраний тилида «Шеол», грек тилида «Һадәс» дейилиду). Мәсиһ Әйса чапрас яғачлиниши билән «тәһтисара»да чоң өзгириш болди, дәп ишинимиз («Луқа» 16-бап, 23:24 вә изаһатлар, Луқа»дики «қошумчә сөз», «1Пет.» 3:18-22, 4:6 вә шу қисимдики «қошумчә сөз»ни көрүң).
Тәврат вә Инҗил бойичә, «дозақ» яки «җәһәннәм» пәқәтла ахирәт күнидин кейин башлиниду. Униңдин илгири, өлүп кәткән адәмләрниң роһи «тәһтисара»ға бариду.
Изаһат — «җәһәннәм» («дозақ»): — Әслидики сөз ибраний тилида «Гә-Һинном» еди. Буниң әслидики мәнаси: — «Һинномниң җилғиси»дур (бәзидә «Һинномниң оғлиниң җилғиси» дәпму атилиду). Тарихта Йерусалимдики сапалчилар «Һинномниң җилғиси»ға чеқилған сапал парчилирини ташливетәтти. Кейин, Йерусалимда туруватқанлар шу йәргә һәр хил әхләтләрни төккән; жиргиничлик бир иш шуки, Йерусалимдикиләр Худани тәрк етип бутпәрәслик қилған вақитларда һәтта шу йәрдә «инсан қурбанлиқлири»ниму өткүзгән («Йәрәмия» 19-бап вә 7:31-32ни көрүң). Бу ишлар түпәйлидин у йәр «дозақ»ниң бир символи болуп қалған. Шуниң билән «Гә-Һинном» дегән сөз «дозақ»ни билдүридиған сөз болуп қалған. Әрәб тили арқилиқ бу сөз «җәһәннәм» шәклидә уйғур тилиға киргән.

«Тәврат устазлири»

Инҗил дәвридә «Тәврат устазлири»ниң хизмити: (а) Тәврат язмилирини көчүрүш; (ә) әрз-дәваларда Тәврат қанунидики һөкүмләр вә тәпсилатларни чүшәндүрүш вә шәрһ қилиш вә бәлким (б) бәлким пүткүл Тәврат язмилирини тәтқиқ қилиш вә шәрһ қилиш еди («Мат.» 2:4ни көрүң).

«Җамаәт»

Җамаәт» — Пүткүл аләмдики Мәсиһкә етиқат қилғучиларни билдүридиған сөз. У йәнә мәлум җайдики етиқатчиларниң һәммисини билдүриду. «Әфәсуслар»дики «қошумчә сөз»имиздә баян қилинған «җамаәт» тоғрилиқ шәрһимизни көрүң.

«Җәнубий падишалиқ» — «Исраил», «Исраиллар», «Йәһуда», «Йәһудийлар»ни көрүң.

«Җинлар» («яман роһлар», «пасиқ роһлар»)

Инҗилдики «Вәһий» дегән қисим бойичә, пәриштиләр яритилғандин кейин, асман-зимин шәкилләнгән пәйттә, Шәйтан («Иблис») пәриштиләрниң үчтин бир қисмини қутритип Худаға қарши исиян көтиришкә башлиған. Шуниң билән улар җазалинип асмандин йәргә һайдиветилгән («Вәһ.» 11:3-4). Худаға қарши чиққан бу пәриштиләр Тәврат-инҗилда «җинлар» яки «яман роһлар», «пасиқ роһлар» дәп аталған.

«Чөмүлдүрүш»

Инҗилда «чөмүлдүрүш» дегән сөз ишлитилгәнгә һәрдайим мутләқ бир өзгиришни көрситиду. Көп йәрләрдә «суға чөмүлдүрүш»ни билдүриду («суға чөмүлдүрүш»ни көрүң, шундақла «Рим.» 6:3 вә изаһат, «Колоссиликләргә» вә «Петрус (1)»дики қошумчә сөзләрдә бу тема тоғрилиқ изаһатлиримизни көрүң.

«Суға чөмүлдүрүш»

Инҗилда икки хил «суға чөмүлдүрүш» тилға елиниду. Тунҗи чөмүлдүрүш Чөмүлдүргүчи Йәһия (Йәһия пәйғәмбәр) тәрипидин

өткүзүлгән; бу чөмүлдүрүш (а) өз гуналириға товва қилиш; (ә) тез арида келидиған (әйни чағда техи намәлум еди) Мәсиһкә «гуналиримизни елип ташлайдиған Қутқазғучи» дәп етиқадини билдүрүшниң ипадиси еди; иккинчи «суға чөмүлдүрүш»ни Мәсиһниң мухлислири Униң намида өткүзгән вә һазирму өткүзүватиду; у (а) өз гуналириға товва қилишниң; (ә) «гуналиримизни елип ташлиған Қутқазғучи» Мәсиһкә етиқадини билдүрүшниң вә (б) йеңи һаятни елип келидиған Муқәддәс Роһни қобул қилишқа етиқадини билдүрүшниң ипадисидур («Рос.» 2:38-39, «Рим.» 6:3 вә изаһат, «Колоссиләр» вә «Петрус (1)»дики қошумчә сөзләрдики бу тема тоғрилиқ изаһатлиримизниму көрүң.

Әмәлийәттә Йәһудий хәлиқ арисидики «раббилар» (устазлар) хелә бурун мундақ бир адәт бекиткәнки, әгәр бутпәрәс милләтләр («ят әлләр») дин болғанлар «Тәврат-Зәбур етиқади»ни қобул қилай десә, авал хәтнә қилиниши, андин бир хил «суға чөмүлдүрүш»ни қобул қилиши керәк. Шуңа Йәһия пәйғәмбәр Йәһудийә чөл-баяванида «Товва қилип, суға чөмүлдүрүңлар» дәп җакалап елан қилиши Йәһудий хәлқини хелә зил-зилигә кәлтүргән. Чүнки «суға чөмүлдүрүш»ни қобул қилиши керәк болғанлар бутпәрәс «ят әлләр» әмәс, бәлки өзлири қобул қилиши керәк!

«Муқәддәс Роһта чөмүлдүрүш»

«Муқәддәс Роһта чөмүлдүрүш» — Мәсиһ һәр бир етиқат қилғучиниң роһ-қәлбидә «Муқәддәс Роһта чөмүлдүрүш» иҗра қилишқа кәлгән. Бу униң улуқ хизмитидур («Мат.» 3:11, «Мар.» 1:8, «Луқа» 3:16, «Юһ.» 1:33ни көрүң). Бу хизмәт адәмниң роһи вә қәлбини өзгәртип, униңға «йеңи қәлб, йеңи роһ»ни ата қилиштур («Әз.» 36:26). «**Муқәддәс Роһта чөмүлдүрүш» йәнә «әрштин туғулуш», «қайтидин туғулуш**» дегәнлик болиду. Биз уни «Муқәддәс Роһниң Мәсиһниң чапрас яғачта еришкән ғәлибисини инсанниң роһиға бекитиши» десәкму болиду.

«Хәтнә» — «сүннәт»ни көрүң

«Худадин қорққанлар» («Худадин қорққучилар»)

Йәһудий хәлқи Бабил империйәси тәрипидин тәрәп-тәрәпләргә сүргүн қилинғандин башлап (миладийәдин илгәрки 597-жили), улар сүргүн қилинған барлиқ җайларда һәр һәптидики шабат күни жиғилип Худаға ибадәт қилип Тәвратни оқушни адәт қилған. Бундақ жиғилиш сорунлири «синагоглар» дәп атилатти. Вақит өткәнсери йәрлик ят

әлликләрдин бәзилири ибранийларниң «бирдин-бир һәқиқий Худа»ға болған ибадити тәрипидин җәлип қилинип, бутпәрәсликни ташлап, Худаға етиқат қилишқа башлиди. Булардин бәзилири Худаниң Ибраһим билән түзгән әһдисидин бәһриман болуш үчүн рәсмий Йәһудий хәлқигә охшаш сүннәтни қобул қилған; мошулар рәсмий «Йәһудилар» дәп һесаплинатти. Улар бәзидә «Тәврат етиқадиға киргәнләр» дәпму атилатти. Башқа бәзилири өз миллитидин яки өз елиниң салаһийитидин мәһрум болушни халимисиму, йәнила әшу «синагог»тики һәптилик ибадәт сорунлириға қатнишиш, Тәвраттики айәтләрни, шундақла синагогтили тәлимни аңлаштин муйәссәр болушни халайтти. Бундақ кишиләр хәтнисиз болғини билән синагогларға қатнишишқа рухсәт алатти, андин «Худадин қорққанлар» яки «Худадин қорққучилар» дегән турақлиқ ибарә билән атилатти. Бу ибариний «Расулларниң паалийәтлири»дә көп учритимиз.

«(Худаға) мутләқ аталған»

Тәвратта «(Худаға) мутләқ аталған» дегән бу ибарә ибраний тилида «һәрәм» дегән сөз билән ипадилиниду. Бу сөз адәттә Худаға мутләқ аталған нәрсиниң һеч қандақ инсанға тәвә болмайдиғанлиғини билдүриду.
«һәрәм» (Худаға мутләқ аталған) дәп бекитилгән нәрсә яки адәм Худаниң нәзиридә рәзил дәп қаралса, ундақта уни «һәрәм қилиш» дегәнлик уни пүтүнләй вәйран қилишни көрситиду.

«Худаниң муқәддәс бәндилири»

Биз Тәвратта «Худаниң муқәддәс бәндилири» дәп тәрҗимә қилған сөз ибраний тилидики «мөминләр», «садиқлар» дегән сөзгә охшаш мәнадики сөзләрдур. Инҗилда «Худаниң муқәддәс бәндилири» дегән сөз Әйса Мәсиһкә етиқат бағлиғачқа Худаға тәвә болғанларни көрситиду. Жуқирида «муқәддәс» дегән сөз тоғрилиқ ейтқинимиздәк, «муқәддәс» дегәнниң түп мәнаси «Худаға тәвә», «Худаға хас болушқа айрилған», «Худаға беғишланған» дегән мәнадидур.

Худаниң һәсәтлик ғәзиви (Хусаниң һәсити)

Муқәддәс Китапта, болупму Тәвратта оқурмәнләр: «Пәрвәрдигар Худайиңлар һәсәт қилғучи бир Худадур» дегән сөзни оқуғанда бәлким

һәйран қелиши яки оқурмәнниң бешини сәл қаймақтуриши мүмкин. Һәммигә егә болған Худа қандақму «һәсәт» қилсун?
Өз аялини мутләқ, сап, шәхсийәтсиз вә толиму мукәммәл муһәббәт билән сөйидиған бир әр киши бар дәйлуқ. Мабада шу кишиниң аяли башқа бириси билән вапасизлиқ өткүзүшкә аздурулуп кәткән болса, ундақта шу кишиниң төвәндикидәк инкаси болмай қалмайду: —
(а) «Немишкә аялим униңға көрсәткән меһир-муһәббитимдин рази болмиди?» дәп, арзулириниң йәрдә қалғанлиғидин азаплиниду. Адаләтлик бир адәмниң униңға ғәзиви келәмду-йоқ? Келиду, әлвәттә.
(ә) Өз аялиға болған көйүми билән униңға әң яхшини бәргүси болғачқа, уни аздурғучи кишиниң аздурушидин вә алдишидин азат қилип өзигә қайтурушни халайду. Чүнки иккинчи бир адәм униңға һәқиқий көңүл бөлмәйду, пәқәт өз һәвәслирини қандурушинила халайду, халас, әлвәттә.
(б) Ундақ әр кишидә Худаниң характери бар болса, у (һәм өзини һәм аялини дәп) аялиниң вапасизлиғини тонуп йетип, товва қилишини халайду. У товва қилған болса, уни кәчүриду вә өзигә қайтидин қобул қилиду. Пәқәт у һәқиқәтән товва қилған болса, әлвәттә.

Бу үч ишни Худаниң Өз хәлқигә болған «һәсәт»иниң асасий амили десәкму болиду. У Өз хәлқиниң бутпәрәсликниң алдам халтисиға чүшүп, зиян тартишиға йол қоялмайду. У Өзигә болған ундақ вапасизлиқтин азап тартиду, әлвәттә, лекин йәнә уларниң һәммә бутпәрәслик вә хурапийлиқ елип келидиған зиян-талапәткә учришиниң алдини елишни халайду. Чүнки барлиқ бутпәрәслик вә хурапийлиқ жин-шәйтанлар билән достлашқанға баравәрдур.

«Худаниң «йоқлиши»»

Тәврат-инжилда, Худа мәлум кишини яки мәлум хәлиқни «йоқлайду» дейилсә, бу сөз Худаниң мәзкур киши яки хәлқигә йеқинлишидиғанлиғини һәм йеқинлишиши билән тәң уларға алаһидә муалмилә қилишини билдүриду. Бу муалмилә яки бәхит-бәрикәт, шапаәт йәткүзүш яки қаттиқ жазалаш болиду — қайси мәнасиниң ишқа ашурулидиғанлиғи әйни тексттин ениқ болиду.

«Хуш хәвәр»

Инҗилда «хуш хәвәр» һәрдайим Худаниң Әйса Мәсиһ арқилиқ пүткүл инсанийәткә елип келингән ниҗати тоғрисидики хуш хәвирини көрситиду. «Инҗил»ниму көрүң. Бир ихчамлашқан ипадиси «Рим.» 10:9-10, «1Кор.» 15:3-4дә тепилиду.

«Хизмәтчи»

«Хизмәтчиләр» мәлум бир җамаәттики әмәлий ишларға, болупму хәйр-сахавәт ишлирини башқуруш, булардин һаҗәтмәнләргә тәминләш, җамаәтниң паалийәтлиридә һәр хил әмәлий ишларни орунлаштуруш қатарлиқ ишларға мәсъулдур. «Филиппийлиқлар»дики «қошумчә сөз»имизни көрүң.

«Дәсләпки вә кейинки ямғурлар»

«Дәсләпки ямғурлар» (яки «авалқи ямғурлар») Қанаанда 10-айда яғиду вә униң вастиси билән тупрақ юмшитилип, йәр һайдаш андин уруқ чечиш мүмкин болиду.
«Кейинки ямғурлар» болса 3- яки 4-айда яғиду; у этиязлиқ зираәтләрниң пишишида һалқилиқ рольи ойнайду. Шуңа һәр бир дехан болупму «кейинки ямғур»ға тәшнадур, улар уни бәк қәдирләйду.

«Дуния»

Муқәддәс язмилардики көп айәтләрдә «дуния» яки «бу дуния» дегән ибарини учритимиз. Айәтләрни бир-биригә селиштурушимиз билән бу аталғуниң немини көрсәткинини чүшинип йетишимиз мүмкин. Бу дуния Шәйтанниң илкидә болғачқа, Муқәддәс Китаптики көп йәрләрдә «дуния» дегәнлик Худаға вә Униң хәлқигә, шундақла Униң ниҗат нишанлириға дайим қарши туридиған рәзил бир түзүмдики дунияни көрситиду. Униңға ислаһат елип бериш яки уни өзгәртишниң мүмкинчилиги йоқ; вәһаләнки, Худаниң хәлқиниң садиқлиғи вә гувалиғи билән униңда болған рәзилликни тизгинләш яки һәтта бәзидә вақитлиқ кәйнигә яндурушму мүмкин болиду.

«**Бу дунияни вә бу дуниядики ишларни сөймәңлар. Һәр ким бу дунияни сөйсә, Атиниң сөйгүси униңда йоқтур. Чүнки бу дуниядики барлиқ ишлар, йәни әттики һәвәс, көзләрдики һәвәс вә һаятиға болған**

мәғрурлуқниң һәммиси Атидин кәлгән әмәс, бәлки бу дуниядин болғандур, халас. Вә бу дуния вә униңдики һәвәсләрниң һәммиси өтүп кетиду. Лекин Худаниң ирадисигә әмәл қилған киши мәңгү яшайду» («1Юһ.» 2:15-17)

«Шуңа, и қериндашлар, бу дуния силәрни өч көрсә, буниңға һәйран қалмаңлар» («1Юһ.» 3:13)

«Әй әзиз балилирим, силәр болсаңлар Худадин болғансиләр вә уларниң үстидин ғалип кәлдиңлар; чүнки силәрдә турғучи бу дунияда турғучидин үстүндур» («1Юһ.» 4:4)

«Дозақ» — ««Тәһтисара» вә «дозақ» (яки «җәһәннәм») тоғрилиқ»ни көрүң

«Рабби»

«Рабби» — Йәһудий хәлқиниң Тәврат вә Тәврат қануни тоғрилиқ тәлим бәргүчилириниң унвани — мәнаси «устаз», «муәллим»дур.

«Расул»

«Расул» дегән сөз (грек тилида «апостолос») «әвәтилгүчи» дегән мәнадә. Инҗилда ишлитилгән йәрләрдә төвәндикидәк рольларда кәлгән: —

(а) Рәб Әйса Мәсиһни тәсвирләш үчүн ишлитилгән (әрштин инсанийәтни ниҗатқа ериштүрүшкә әвәтилгән — «Ибр.» 3:1)

(ә) Рәббимиз «әршниң падишалиғи» тоғрисидики хуш хәвәрни Исраилға йәткүзүшкә мәхсус таллиған «он икки мухлис»ни көрситиду («Матта» 10-бап).

(б) Рәббимиз асманға көтирилгәндин кейин, У «он икки расул»дин башқа йәнә бир нәччә адәмни таллап уларға алаһидә вәһийләрни аманәт қилип, һәр йәрләрдә «җамаәт қуруш»тин ибарәт шәрәплик вәзипини илтипат қилди. Уларниң вәзипилири шу йеңи вәһиләрни барлиқ җамаәтләргә йәткүзүшни өз ичигә алатти («1Кор.» 12:28, «Әф.» 2:20, 3:5, 4:11). Бу расуллар Павлус, Яқуп вә Йәһуда (Йәһуда Ишқарийот әмәс)ни өз ичигә алди. Уларниң мәктуплири вә язмилири Инҗилда тепилиду.

Инҗилда Матта, Маркус, Луқа вә расул Юһанна Рәббимизниң көп қиммәтлик сөзлирини биз үчүн хатирилигән (Инҗилдики «Матта», «Маркус», «Луқа», «Юһанна»). Униң үстигә шу иш рошәнки, Рәббимиз

Өзи бу таллиған кейинки расулларниң мәктуплири вә язмилири арқилиқ, шундақла расуллар Петрус вә Юһанналарниң мәктуплири арқилиқ һәр дәвирдики барлиқ жамаәтлиригә мәңгүлүк пайдиси болуши үчүн шу муһим йеңи вәһийләрни йәткүзди.

«Роһ», «жан», «тән» вә «әт» тоғрилиқ

Худа дәсләптә инсанни яратқанда «роһ, жан, тән»ни бирләштүрүп яратқан еди. «Роһ» болса инсанниң асаси яки асасий вужуди, ирадиси, «һаятий күчи» дегәнликтур, дәп ишинимиз. Бизниң ким екәнлигимиз роһумиздин билиниду. «Жан» болса инсанниң зеһни, ой-пикирлири вә һессиятлиридин тәркип тапиду. «Тән»ниң мәнаси һәммимизгә аян.
Бу ишлар тоғрисида һәм муқәддәс язмилардики «әт» яки «әтләр» (гунаниң әсирлигидә болған тенимиз) тоғрисидики уқумлар вә расул Павлус «Римлиқларға» язған мәктуп, шундақла бизниң шу мәктупкә қошумчә қилған «кириш сөз»имизни көрүң.

«Роһий илтипатлар»

«Роһий илтипатлар» — Муқәддәс Роһниң күч-қудрити билән етиқатчиларға ата қилинған һәр хил билимләрни, вәһийләрни вә тәбиәттин ташқири қабилийәтләрни көрситиду («Коринтлиқлар (1)» 12-14-баплар вә «қошумчә сөз», «Рим.» 12-бапни көрүң.

«Садуқийлар»

«Садуқийлар» дегән диний еқим яки мәзһәпниң болса Тәврат қанунидин пәқәт бир қисим аддий принсипларни өзлиригә тәдбиқлапла, «пәзиләтлик әхлақта болсақла, Тәврат қанунининң тәливигә уйғун болиду» дегәндәк позитсийиси бар еди. Шуңа улар Тәвраттики пәйғәмбәрләр қисимлирини қобул қилмай, пәқәт Тәвраттики 1-5 қисимларни (йәни Муса пәйғәмбәргә тапшурулған қисимлар)ни қобул қилған. Улар «қиямәт күни», шундақла инсанларниң ахирәттә өлүмдин тирилишини етирап қилмайтти.

«Самави қошунларниң Сәрдари болған Пәрвәрдигар»

«**Самави қошунларниң Сәрдари болған Пәрвәрдигар**» ибраний тилида «Яһвәһ Сабаот» (қошунларниң Пәрвәрдигари) билән ипадилиниду. Бу нам Пәрвәрдигарниң әрштики барлиқ пәриштә қошунлирини башқуридиған орнини тәкитләйду.

«Сәптуагинт» (LXX)

Миладийәдин илгәрки 3-әсирдә, шу чағдики грек империйәсидә тарилип кәткән Йәһудийлардин көп қисми ибраний тилини билмәйтти. Улар Тәвратни оқуялмиғачқа, шу чағда уларни дәп, Тәвратниң бир грекчә тәрҗимиси ишләнгән. Бу тәрҗимә «Сәптуагинт» дейилиду («қисқичә «LXX»).

«Стои» вә «Стоикизм»

(«Стоикизм»ға ишәнгүчиләр «стоиклар» дәп атилиду)
Стоикизм — 4- вә 3-әсирдә пәйда болған бир хил пәлсәпиви еқим. Стоикизм «пәзиләт»ни әң жуқури орунға қоюп, һәр адәмни өз әмәллиригә мәсъул болуп, «пәзиләт»кә ләззәт яки азап-оқубәткә қаримай интилиши керәк, дәп тәкитләйтти. Дунияда кейин пәйда болған Буддизмму охшаш қараштa еди, бу пәлсәпә бу дуниядики барлиқ бәхит вә хошаллиқни бир хил алдамчилиқ дәп қарайтти; Стоиклар аләмниң өзини «Худа» дәп қарайтти («Һинду дини»дикиләрму шуниңға охшаш қараштa).

«Сүннәт» (Хәтнә»)

«Сүннәт» — Худаниң Ибраһим билән бағлиған әһдисиниң сиртқи бәлгүси («Яр.» 17-бапни көрүң). Йәһудий хәлқи Худаниң Ибраһим билән түзгән әһдисигә риайә қилип, барлиқ оғул балилирини туғулғандин кейинки сәккизинчи күни сүннәт қилиду. «Сүннәт»ниң әһмийити тоғрилиқ «Яритилиш»тики «қошумчә сөз», (17-бап тоғрилиқ), «Әзакиял»дики «қошумчә сөз», «Әфәсуслуқларға»дики «қошумчә сөз» вә «Колоссийликләр»дики «қошумчә сөз» (2:11 тоғрилиқ)ни көрүң.
Тәвратта вә Инҗилда Йәһудий хәлқи бәзидә «хәтнә қилинғанлар» вә Йәһудий әмәсләр «хәтнисизләр» яки «хәтнә қилинмиғанлар» дәп атилиду.

«Сир»

Инҗилда тилға елинған «сир» (грек тилида «мистерион») Худа әсли изчил йошурунуш керәк дәп бекиткән, әнди һазир Өз мөмин бәндилиригә ашкарилиған мәлум бир иштин ибарәттур. Инҗилдики «сирлар»ни мәлум җәһәтләрдин «сирлиқ», яки «чүшиниш тәс» дегили болиду, әлвәттә; лекин биринчи түп мәнаси бу җәһәтләрни көздә тутмайду, бәлки «авал йошурған, андин ашкарилиған иш»ни көрситиду. Җәм болуп Инҗилда сәккиз «сир» бардур.

«Синагоглар»

Исраиллар Бабил империйәсигә сүргүн қилинғанда, улар арисида шабат күнидә Тәвратни оқуп, дуа-ибадәт қилишқа жиғилиш бир адәт болуп қалған еди. Бундақ жиғилиш паалийитини улар «синагог» дәп атайтти. Инҗил дәвригә кәлгәндә, «синагоглар» дегән сөз шу паалийәтләрни өткүзидиған өй яки залларниң өзиниму көрситәтти.

«Шабат күни»

«Шабат күни» (шәнбә күни) Тәврат календари бойичә һәптиниң йәттинчи күнидур. Муса пәйғәмбәргә чүширилгән қанун бойичә Исраилдики һәр бир инсан вә улақларму шу күни һәр қандақ иш-хизмәт яки меһнәт қилмай дәм елиши керәк еди.

Шу күни Худани сеғиниш паалийәтлирини өткүзсә болиду, әлвәттә; лекин Худа шу тәрәптә һеч қандақ беваситә әмир бәрмигән («Йәш.» 58:13ни көрүң). Исраиллар Бабил империйәсигә сүргүн қилинғанда, улар арисида шабат күнидә Тәвратни оқуп, дуа-ибадәт қилишқа жиғилиш бир адәт болуп қалған еди. Бундақ жиғилиш сорунлирини улар «синагог» дәп атайтти.

Шәйтан («Иблис»)

Шәйтан (ибраний тилидики сөз болуп, мәнаси «дүшмән») — «Әз.» 28:14 бойичә, Шәйтан («Иблис») әслидә әң жуқури мәртивигә егә «керублар»дин бири еди, у бәлким әң күчлүк, әң мәртивилик болуп, йәр йүзигә мәсъул болушқа алаһидә яритилған еди.

Шәйтан Худаға қарши чиққандин кейин, у йәр йүзигә һайдиветилгән («Йәш.» 14:4-20, «Әзакиял» 28:11-19, «Вәһ.» 11:3-4, «2Кор.» 11:14). Һалбуки, ахирқи заманғичә униң әршләрниң чәклик бир қисмини өз илкидә тутуп турушиға йол қоюлиду «Әф.» 2:2, 6:10-12).

«Шималий падишалиқ» — «Исраил», «Исраиллар», «Йәһуда», «Йәһудийлар»ни көрүң

«Қалди»

Гәрчә һәр бир дәвирдә Исраил хәлқиниң көп қисми Худадин жирақлишип, йүз өригән болсиму, Униң меһир-шәпқити билән уларниң арисида һаман Өзигә садиқ аз бир қисми қалатти вә қалиду. Бу

қисим хәлиқ Тәврат һәм Инжилниң көп йәрлиридә «қалди», «Худаниң қалдиси» (яки бәзидә «қалдуқ») дейилиду.

«Қанаан»

«Қанаан» — Нуһ пәйғәмбәрниң нәврилиридин бири (Һамниң оғли); Қанаанниң әвлатлири дәсләптә егилигән зимин уларниң исми билән аталған. У зимин һазирқи «Пәләстин»дур; әмәлийәттә, Худа бу зиминни Исраилға тәғдим қилғандин кейин исми «Исраил» яки «Исраилийә» болуши керәк еди («Яр.» 12:7ни көрүң).

«Қәйсәр»

«Қәйсәр» — Римниң һәр бир императориға «Қәйсәр» дегән нам-унван берәләтти; мәсилән, Қәйсәр Авғустус, Қәйсәр Юлиус, Қәйсәр Тибериус қатарлиқлар.

«Қурбанлиқ»

Тәвратта үгитилишичә «қурбанлиқ» һәммидин авал **Худаниң Өзи үчүндур**. Әгәр қурбанлиқ қилғучи кишиниң қурбанлиғи «инақлиқ қурбанлиғи» яки «тәшәккүр қурбанлиғи» болса, ундақта униң қурбанлиқтин бир қисмини йейиш имтиязи болиду; бирақ у хилдики қурбанлиқ болмиса, у униңдин азрақму йейишкә болмайду. Бәзидә қурбанлиқни өткүзүвалғучи каһин, шундақла униң аилисидикиләр униңдин йейишкә болатти, амма һәр хил қурбанлиқниң көп қисми, бәзидә униң һәммиси Худаға атап көйдүрүләтти.

Тәвратта жәмий бәш хил һәдийә-қурбанлиқ тәсвирлиниду (Тәвраттики «Лавийлар» дегән қисимни көрүң). Тәвраттики бешарәтләр буларниң һәммиси кәлгүсидики, әң ахирқи улуқ бир қурбанлиқни көрситиду; шу қурбанлиқ барлиқ инсанийәткә Худаға йеқинлишиш йолини яритиду, дейилиду. Инжил бойичә мошу улуқ қурбанлиқ Рәббимиз Әйса Мәсиһниң чапрас яғачқа миқлинип өлүши билән әмәлгә ашурулиду.
(Мошу йәрдә шуни ейтимизки: — гәрчә пүтүн дуниядики мусулман хәлиқләр һәр жили «қурбан һейт»та «қурбанлиқ» қилсиму, «бу қурбанлиқниң гуналарни йепиш үчүнлиги»дин ибарәт әслидики мәнасидин наһайити жирақлап кәтти. Адәттә һейттики

бу «қурбанлиқ» пүтүнләй өйидикиләр вә достлар тәрипидин йәветилиду; бәзидә униңдин бир қисми кәмбәғәлләргә берилиду).

«Қурбангаһ»

Муса пәйғәмбәрниң дәвридин илгири Худаниң бәндилири, мәсилән Һабил, Нуһ, Ибраһим вә Аюп пәйғәмбәрләр қурбанлиқларни қилғанда адәттә авал тупрақ яки ташлардин қурбанлиқ сүпитидә аддий бир супа ясайтти, андин униң үстигә от йеқип қурбанлиқлирини көйдүрәтти. Кейин, қурбангаһ муқәддәс чедирниң һойлисиға, андин муқәддәс ибадәтханиниң һойлисиға қоюлған супиму, яғачтин чоң ясилип, мис билән қапланған.

«Қул»

Муса пәйғәмбәргә чүширилгән қанун бойичә, Исраил җәмийитидики қулларниң әһвали яки салаһийити әтрапидики таипиләрниң җәмийитидики қулларниң әһвали яки салаһийити билән түптин пәриқлиниши керәк еди. Муқәддәс қанун Исраилдики қулларға беғишлиған һоқуқ вә һиммәт башқа қедимки әлләр арисида көрүлүп бақмиған еди: —

(а) Барлиқ қуллар, мәйли Исраиллиқ болсун, чәт әллик болсун (уларниң барлиқ улақлири билән) һәр һәптиниң бир күни (шабат күни) дәм елиши керәк («Мис.» 20:9-10).

(ә) Қуллуқта болуп алтә жил өткәндин кейин қул азат қилиниши керәк вә шундақла униң әйни чағдики барлиқ қәризлири кәчүрүм қилиниши керәк («Мис.» 21:1). Әгәр егисигә амрақ болған болса униң өйидин чиқмай, униң қуллуғида туруверишкиму болатти («Мис.» 21:5-6).

(б) Гәрчә қуллар һеч қандақ «иш һәққи» алмиғини билән (у әслидә қәриз төләш сәвәвидин өзини қуллуққа сетиветишқа мәҗбур болған болуши мүмкин) қуллуқтин чиққанда егиси униңға йеңи һаятни өткүзгидәк хираҗәт беғишлиши тәләп қилинған («Қан.» 15:12-15). Шундақла, у егисиниң өйидә қул болған мәзгилдә, униң һәммә һаҗәтлиридин, шундақла аилисидикиләрниң һәммә һаҗитидин (аилисидикиләрму биргә қуллуққа сетилған болса) егиси чиқиши керәк, һәтта егиси Худаниң немә бәхит-бәрикитидин муйәссәр болған болса, қулиниң мошулардин муйәссәр болушиға йол қоюлуши керәк еди («Лав.» 19:13, 18, 25:39-43, 53, «Қан.» 12:18).

(в) Қул чәт әллик болса униң үчүн жуқуриқи «ә» вә «б»дики имтиязлар болуши натайин еди.
(г) Қул егиси өз қулиға аччиқлинип яки нәпрәтлинип уни өлтүргән болса, ғожайинға өлүм жазаси берилиши керәк; әгәр қул еғир яриланған болса егиси уни дәрһал азат қилиши керәк («Мис.» 21:20-21, 26-27). Бу ишларни йәкүнлигәндә, қулниң «инсан һоқуқи» егисниңкигә опъохшаш еди.
(ғ) Жуқириқи ишларни көздә тутқанда, Мәсиһниң бир унванини — йәни «Пәрвәрдигарниң Қули» дегәнни һәқиқәтән улуқ һәм мубарәк бир нам дәп чүшинимиз; биз «қул» дегәнниң бу мәнаси арқилиқ Мәсиһниң расул Павлус арқилиқ Өз җамаитигә җекиләп ейтқан сөзлирини техиму убдан чүшинәлишимиз мүмкин: — «Қериндашлар, силәр әркинликкә чақирилдиңлар. Лекин әркинлигиңларни әтләрниң арзу-һәвәслиригә қандурушниң баниси қилмаңлар, бәлки меһир-муһәббәт билән бир-бириңларниң қуллуғида болуңлар» («Йәш.» 42:1-7, 49:3-12, 50:10, 52:13-53:12, «Гал.» 5:13)

«Қериндашлар»

Тәвратта «қериндашлар» адәттә өзигә уруқ-туққан болғанларни көрситиду. Инҗилда бәзидә шу мәнадә келиду, лекин ишлитилгән көп йәрләрдә етиқат җәһәттики қериндашларни көрситиду (чүнки һәммиси Муқәддәс Роһ тәрипидин «қайтидин туғулған»). Инҗилда бу ибарә етиқатчи ака-ука, ача-сиңилларни өз ичигә алиду.

«Қемош»

«Қемош» — Моабийлар чоқунған бут еди. Бу бутниң «тәләп»лири түрлүк җинсий бузуқчилиқни вә бәлким инсан қурбанлиғиниму өз ичигә елиши мүмкин еди («1Пад.» 11:7, «Йәр.» 48:7ни көрүң).

Кафарәт

«Кафарәт» (ибраний тилида «кафар» яки «киппур») дегәнниң түп мәнаси «йепиш»тин ибарәт. Гуналарға «кафарәт кәлтүрүш» дегәнлик «гуналарни йепиш» дегәнликтур. Тәврат дәвридә Худа гуналарни вақитлиқ «япатти» вә шуниңдәк шу гуналардин товва қилип қурбанлиқ кәлтүргән бәндилирини кәчүрүм қилатти. Инҗил дәври кәлгәндә, У Мәсиһниң қурбанлиғи вастиси билән инсанларниң гуналирини «йепиш» әмәс, бәлки гуналирини «елип ташлайду» («Юһ.» 1:29, 36ни көрүң).

«Кафарәт тәхти»

«Кафарәт тәхти» асасан «әһдә сандуғи»ниң япқучидин ибарәт еди (ибраний тилида «каппорәт» — «япқуч» дегән мәнадә). Биз уни «кафарәт тәхти» дәп тәрҗимә қилдуқ, чүнки «Мис.» 25:22дә: «**Мән шу йәрдә сән билән көрүшимән; кафарәт тәхти** («каппорәт») **үстидә... туруп саңа ... сөз қилимән**» дейилиду. Демәк, бу җай Худаниң олтиридиған бир тәхтигә охшаштур.

«Каһинлар»

Исраил хәлқи арисида «каһин» дегән салаһийәт, шундақла каһинлиқ вәзиписи интайин әһмийәтлик еди. Каһинниң вәзиписи биринчидин Худаниң алдида хәлиққә вәкил болуп қурбанлиқ қилиш вә дуа қилиш, иккинчидин хәлиқниң алдида Худаниң вәкили болуштин ибарәт еди. Қисқиси, униң «аричи», «әпләштүргүчи», «Худа билән инсанлар арисида келиштүргүчи» рольи бар еди. Уларниң «Худаниң алдида хәлиқниң вәкил болуш»тики муһим бир хизмити қурбанлиқ өткүзүшни башқуруш еди. Бу хизмәт авал «муқәддәс чедир»дики қурбангаһта, кейин муқәддәс ибадәтханидики қурбангаһта болған еди.
Каһинларниң рольи йәнә хәлиқ арисида Тәвраттин тәлим бериш еди («Мал.» 2:7).
Исраилларда пәқәт Лавий қәбилисидин, Һаруннниң нәсли болғанлар каһинлар болатти.
Инҗил дәвридә «Лавийларниң каһинлиқ түзүми» Мәсиһ тәрипидин пүтүнләй бекар қилинған; чүнки Әйса Мәсиһ Худа тәрипидин «Лавийларниң каһинлиқ түзүми»дин мутләқ әвзәл болған «**Мәлкизәдәкниң каһинлиқ түзүми**» тәртивидә баш каһин дәп бекитилгән еди («Зәб.» 110:4, «Ибр.» 5:10).
Мәсиһниң мәңгүлүк каһинлиғиға асасән, Инҗил дәвридә Мәсиһкә барлиқ етиқат қилғучилар «каһин» дейилиду; бу каһинлиқниң имтиязлири билән етиқатчиларниң Худаға ибадәт қилиш, Униңға мәдһийә оқуш, башқилар үчүн дуа қилиш, Худаниң ниҗати тоғрисидики хуш хәвәргә гувалиқ қилиштин ибарәт несивисигә муйәссәр болиду.

Календар — Тәврат календари; айлар вә һейтлар җәдвилини көрүң

«Крестләш» (чапрас яғачқа миқлаш)

«Крестләш» — Чапрас яғачқа миқлаш арқилиқ өлүм җазаси бериштин ибарәт. Демисиму бу адәмни қаттиқ харлайдиған, интайин дәһшәтлик, Рим империйәси бойичә әң азаплиқ вә рәһимсиз өлүм җазаси еди. Крестләнгән адәмни техиму номусқа қалдуруш үчүн, уларниң барлиқ кийимлирини салдуруветип ялаңач қилатти.

«Кона әһдә» вә «йеңи әһдә»

Муқәддәс Китапта дейилгән «кона әһдә» Худаниң Муса пәйғәмбәрниң вастиси билән Өзи билән Исраил хәлқи оттурисида түзгән әһдисидур. «Кона әһдә»ниң нигизи қисқичә ейтқанда «Әгәр» дегән сөздә гәвдилиниду: — «**Әнди әгәр силәр дәрһәқиқәт Мениң сөзүмни аңлап, әһдәмни тутсаңлар, ундақта барлиқ әлләрниң арисида Маңа хас бир гөһәр болисиләр**» («Мис.» 19:5).

Һалбуки, кейинки 1500 жиллиқ тарих испатлиғандәк, һеч ким Худаниң әһдисини туталмиди. Бу тәрәптә Исраиллар пүткүл инсанийәткә вәкиллик қилиду — чүнки барлиқ инсанийәт түптин гунакардур («Гал.» 3:10-14, 19, 22-26ни көрүң). Һәммимизниң сепи өзидин гунакар екәнлигимизни испатлаш дәл Муса пәйғәмбәргә чүширилгән муқәддәс қанунниң биринчи мәхситидур.

«Кона әһдә» (муқәддәс қанун) арқилиқ өзиниң гунайини, шундақла үмүтсиз һалитини чүшинип йәткәнләр болса «йеңи әһдә»ниң хуш хәвирини аңлашқа тәйярдур: — ««**Мән Исраил җәмәти вә Йәһуда җәмәти билән йеңи әһдә түзимән; Мән силәргә йеңи қәлб беримән, ичиңларға йеңи бир роһ салимән... Мән уларниң қәбиһлигини кәчүримән һәмдә уларниң гунайини һәргиз есигә кәлтүрмәймән» — дәйду Пәрвәрдигар**». «Йәр.» 31:31-34, «Әз.» 36:25-27, «Ибр.» 8:6-13ни көрүң. Оқурмәнләргә аян болсунки, «йеңи әһдә»дә «әгәр» дегән сөз тепилмайду — йеңи әһдә Худа тәрипидин беваситә чүширилгән — биз болсақ пәқәт уни «Амин!» («мәндә шундақ болсун» яки «шундақ болғай!») дәп қобул қилишимиз керәктур, халас. Айәтләрдә көрситилгәндәк, «йеңи әһдә» кишиләр Мәсиһкә етиқат қилиши биләнла, дәрһал уларниң қәлбидә, роһида әмәлгә ашурулиду. «Әзакиял»дики «қошумчә сөз»дики 36-бап тоғрилиқ изаһатимизниму көрүң.

«Көтәрмә һәдийә»

«Көтәрмә һәдийә» — каһин яки һәдийәни сунған киши Пәрвәрдигарға икки қоллап алаһидә егиз көтирип атиған һәдийә. «Көтәрмә һәдийә» адәттә қурбанлиққа мәсъул каһинға тәвә болатти.

«Керублар»

«Керублар» — бәлким аләмдики әң күчлүк, әң жуқури дәрижилик пәриштиләр болуши мүмкин («Яр.» 3:24, «Әзакиял» 1-бап, 10-бапни көрүң).

«Гоел»

«Һәмҗәмәт-Қутқазғучи» яки «Һәмҗәмәт-Нижаткар»
Мусаға тапшурулған қанун бойичә, бириси намратлишип қәриздар болуп қелип, өз йәрлирини сетишқа, һәтта өзи яки аилисидикиләрни қуллуққа сетишқа мәҗбур болғанда, бундақ сода-сетиқ пәқәт «азатлиқ жили» (йәни «канай-бурға чалидиған жили», «шатлиқ жили», һәр бир 50-жили) ғичә инавәтлик болатти («Лав.» 25:10-55ни көрүң). Шу жилда барлиқ тәәллуқатлар әслидики егисигә яки әң йеқин туққиниға қайтурулуши керәк еди (у аләмдин өткән болса). Һалбуки, «азатлиқ жили»дин илгири мәлум бир туққини намрат қериндишиниң башқиларға сетивәткән йәр-зиминлирини уни намратлиқтин қутқузуш мәхситидә, сетивелип қайтуруп бериш һоқуқи бар еди. Шуниңдәк, қериндиши яки аилиси қуллуқта болған болса, пүтүн аилисидикиләрни қуллуқтин һөр қилип сетивелиш һоқуқиму бар еди. Қанун бойичә баһаси адил болса һеч ким униң бу йолини тосиялмайтти. Ибраний тилида бундақ туққинини сүпәтләйдиған сөз «гоел» дейиләтти; биз «гоел»ни уйғурчиға тәрҗимә қилғанда «һәмҗәмәт-қутқазғучи» яки «һәмҗәмәт-нижаткар» дегәнни талливалдуқ.
Мәлум бир аилиниң әзаси башқилар тәрипидин зәхимгә учриған яки әҗәллик бир зәрбә билән өлгән болуп, пакити толуқ болса, шу аилиниң әзасиға «һәмҗәмәт-қутқазғучи»лиқ рольини өз үстигә елишқа рази болған бир туққининиң җавапкардин зиянни төлитивелиш һоқуқиму бар еди («Қан.» 19:1-13, «Йәшуа» 20:1-9; йәнә «Аюп» 19:25ни вә изаһатни көрүң).

Тәврат дәвридә Худа Исраилға көп йәрләрдә Өзини «Мән силәрниң Һәмҗәмәт-Ниҗаткариңлармән» дәп атайду. Инҗилда болса Мәсиһ Әйса пүтүн инсанийәткә «Һәмҗәмәт-Ниҗаткар» болушқа кәлди, дейилиду.

«Лавийлар»

«Лавийлар» — «Лавий» қәбилисидин болғанлар, йәни Яқупниң он икки оғлидин бириниң әвлатлири еди. Исраил чөл-баяванда сәпәр қилған күнләрдә, Худа Исраилни синиғанда, униңға наһайити садиқ болғачқа, Лавий қәбилисидикиләр «муқәддәс чедир»дики алаһидә хизмәттә болушқа бекитилгән. Уларниң вәзипилири каһинларға ярдәмчи болуш, сәпәр қилған вақитларда «муқәддәс чедир» вә барлиқ әсваплирини көтириш, тохтиған йәрләрдә чедирни қайтидин қурушни өз ичигә алған. Кейин, Сулайман падиша ибадәтханини қурғанда, улар ибадәттә мәдһийә нахшилири оқуш, нәғмә-нава ейтиш, шуниңдәк хәлиқ арисида тәлим бериш вәзиписиниму үстигә алған.

«Левиатан» — «Әҗдиһалар» һәм «левиатан»ни көрүң

(LXX) «Сәптуагинт»

Миладийәдин илгәрки 3-әсирдә, шу чағдики грек империйәсидә тарилип кәткән Йәһудийлардин көп қисми ибраний тилини билмәйтти. Улар Тәвратни оқуялмиғачқа, шу чағда уларни дәп, Тәвратниң бир грекчә тәрҗимиси ишләнгән. Бу тәрҗимә «Сәптуагинт» дейилиду («қисқичә «LXX»).

«Манна»

«Манна» Исраил чөл-баяванда сәпәр қилған қириқ жилда, улар һәр әтигәндә шәбнәм билән тәң Худа әрштин чүшәргән бу алаһидә таам билән озуқланди. Бу пүткүл Муқәддәс Китапта хатириләнгән мөҗизиләрдин әң узуни һесаплиниду — аз дегәндиму икки миллион адәм униңдин қириқ жил һәр күни йәп тоюнди. «Манна»ниң мәнаси «У немә?» — бу хәлиқниң уни тунҗа көргән чағдики инкаси еди («Йәшуа» 5:12, «Юһ.» 6:31).

«Мәңгү» — «әбәдий», «мәңгү»ни көрүң

«Моләк»

«Моләк» — Аммонийлар вә Едомийлар чоқунған бут еди. Бу бутниң «тәләп»лири инсан қурбанлиғи вә түрлүк җинсий бузуқчилиқни өз ичигә алатти («Лав.» 18:21, «1Пад.» 11:7, «Йәр.» 32:35ни көрүң).

«Мутләқ аташ» — «(Худаға) мутләқ аталған»ни көрүң

«Мурмәкки»

«Мурмәкки» — интайин қимматлик бир хил әтир яки дора-дәрман. Пуриғи һәм аччиқ һәм хушпурақ, у мейиткә сүртүлсә, уни чириштин сақлайду («Луқа» 7:38, «Юһ.» 19:39).

«Мусаниң қануни»

«Мусаниң қануни» — Муса пәйғәмбәргә чүширилгән қанунни көрситиду (у «Яритилиш», «Мисирдин чиқиш», «Лавийлар», «Чөл-Баявандики сәпәр» вә «Қанун шәрһи»ни өз ичигә алиду).

«Муқәддәс»

Муқәддәс — «пак, Пәрвәрдигарға хас, алаһидә аталған» дегән мәнадә. Бу уқум ибраний тилида «қодәш» («муқәддәслик») дегән сөз билән ипадилиниду. Шуңа оқурмәнләргә бәлким аянки, «муқәддәс»ниң әсли мәнаси дәл «Худаға алаһидә аталған, пак» дегәнликтур.

«Муқәддәс чедир»

«Муқәддәс чедир» — «ибадәт чедири», «җамаәт чедири» вә «һөкүм-гувалиқ чедири» («һөкүм-гувалиқ сақлақлиқ чедир») дәпму атилиду. Муса пәйғәмбәрниң дәвридә «муқәддәс чедир» Исраилларниң баргаһиниң оттурисиға җайлашқан еди; Исраиллар шу йәргә жиғилип каһинларниң йетәклишидә Худаға қурбанлиқ қилип ибадәт қилалайтти («Мис.» 25-31, 35-40-бапларни көрүң).
Муса пәйғәмбәргә чүширилгән қанун бойичә, пәқәт «**Худа Өз намини қоюшқа таллиған җай»**да қурбанлиқ қилса тоғра болатти. Бу «Худа өз намини қоюшқа таллиған җай» авал «муқәддәс чедир» (қәйәрдә тикилгән болушидин қәтъийнәзәр), андин Йерусалимдики мәркәзий ибадәтхана еди («Ибадәтхана»ни көрүң).

«Муқәддәс жай» («муқәддәс чедир»дики «муқәддәс жай», «муқәддәс ибадәтхана»дики «муқәддәс жай»)

«Муқәддәс чедир» вә кейин униң орнини басқан «муқәддәс ибадәтхана» тоғрисидики баянни көрүң. «Муқәддәс чедир» Худа Муса пәйғәмбәргә тапшурған лайиһә бойичә қурулған. Худаниң мәхсити «Мениң Исраиллар арисида макан қилишим үчүн... улар Маңа бир муқәддәс туралғуни ясисун» («Мис.» 25:8). «Муқәддәс чедир» «сиртқи һойла», «муқәддәс жай» вә «әң муқәддәс жай» дегән үч йәрдин тәркип тапқан. «Муқәддәс жай»ға киришкә пәқәт каһинларғила рухсәт болған еди; улар һәр күни «чирақдан»ни пәрләшкә вә хушбуйни селишқа икки қетим кирәтти.
«Әң муқәддәс жай»ға киришкә пәқәт баш каһинғила рухсәт болған. Баш каһин жилда бир күнла у өзи үчүн, шундақла өз аилисидикиләр үчүн андин пүткүл Исраил үчүн кафарәт қилишқа кирәтти.
«Муқәддәс ибадәтхана» «муқәддәс чедир»ниң орнини басқандин кейин «муқәддәс жай» вә «әң муқәддәс жай»ға болған шу түзүм өзгәрмәй давам қилинди.
Херитә-схемиларниму қараң.

«Назарийлар»

«Назарийлар» — «Назарий» дегән сөз «(Худаға) атиған» дегән мәнани билдүриду. Тәврат дәрвидә, «Назарий болимән» дәп қәсәм қилған кишиләр өзини мәлум бир мөһләттә яки өмүрвайәт Худаға атайду.
Қәсәм қилған мөһләт үчүн өзини Худаға алаһидә беғишлиған киши қәсәм қилған мәзгилдә чечини чүшәрмәйтти, һеч қандақ һарақ-шарап яки ечитқулуқ ичимликләрни ичмәйтти, үзүмдин ясалған һәр қандақ нәрсини йейиш-ичиштин өзини чәкләйтти. Бәзиләр өмүрвайәт шундақ қилған (мәсилән Шимшон, Чөмүлдүргүчи Йәһия пәйғәмбәр). «Чөл.» 6-бапни көрүң.

«Николатийлар»

«Николатийлар» — «Вәһ.» 2:6 вә 2:15дә тилға елинған бу бир гуруһ кишиләр «Вәһий» дегән китап вәһий қилинған вақитта жамаәтләр арисида аллиқачан пәйда болған рәзил бир түркүм алдамчилар еди. Бәзи алимлар уларни «Николас» исимлиқ мәлум кишигә әгәшкүчиләр дәп қарайду; униң мүмкинчилиги болғини билән, биз бу гуруһниң исми бәлким уларниң билъәт тәлимлири вә әмәллиридин кәлгән дәп

қараймиз. «Николас» яки «Николаус» дегән исимниң мәнаси «хәлиқни йәңгүчи»дур. Шуңа шу исим бәлким уларниң Худаниң жамаитиниң үстигә ғожайинлиқ қилмақчи болуп, һәммисини контрол қилишқа интилидиған, Мәсиһниң тени болған жамаәтниң һәр бир әзасини боғушни халайдиған бир гуруһ екәнлигини билдүриду, дәп қараймиз. «2Кор.» 1:24, «1Пет.» 5:1-4ни көрүң.

«Һарам» — «һалал» вә «һарам»ни көрүң

«Һалал» вә «һарам» һесапланған һайванлар

Тәвраттики авалқи баплардин үгинимизки, бәзи һайванлар «һалал», бәзиләр «һарам» дәп һесаплинатти («Яр.» 7:2-3). Һалбуки, бу «һалал һайванлар»ни йегили болиду, «һарам һайванлар»ни йегили болмайду дегәнлик әмәс еди. Чүнки шу чағда (Нуһ дәвридә) инсанларға гөш йейишкә техи рухсәт берилмигән еди. «Яр.» 9:3-4дә Худа Нуһ вә униң әвлатлириға гөш йейишкә рухсәт бериду (һәммимиз Нуһниң әвлатлиридурмиз), лекин униңға һеч қандақ гөш тоғрилиқ пәрһиз берилгән әмәс. Шуңа «Яр.» 9:20дин ениқки, «һалал» дегәнниң мәнаси «қурбанлиқлар үчүн мәқбул болиду» дегәнликтур. Әнди Нуһ пәйғәмбәрниң қайси һайванларниң қурбанлиққа қобул қилинидиғанлиғи, қайсилири қобул қилинмайдиғанлиғини қандақ белгәнлигини билмәймиз. Худа әслидә Адәм атимиз яки Қабил вә Һабилға шуни аян қилғанду. Чүнки Һабил Худаниң қайси һайванларни қобул қилидиғанлиғини билгән («Яр.» 4:3-7).

Кейин, қайси һайванлар Худаға мәқбул болиду дегән хәвәр Тәвраттики «Лавийлар» дегән китап («Қурбанлиқ қилиш дәстури») арқилиқ Йәһудий хәлқигә ениқ бекитилгән. Шу китаптиму Худа Йәһудий хәлқигә: Силәр үчүн паланчи жаниварларни йегили болиду, паланчилирини йегили болмайду, дәп тапилайду — шуниңдин кейин бу жаниварлар шу тәрәптин уларға «һалал» вә «һарам» дәп билингән. Бу тизимлик тоғрилиқ «Лавийлар»дики «қошумчә сөз»имизниму көрүң. Лекин Худа һеч қачан бу пәрһизләрни «ят әлликләр» (таипиләр, Йәһудий әмәсләр) гә тапилиған әмәс («Рос.» 15:1-29ни көрүң)

Бу иш тоғрилиқ Рәббимизниң «Мар.» 7:1-23дә хатириләнгән сөзлири, «Расулларниң паалийәтлири» 10-бап (расул Петрус көргән аламәт көрүнүш), «Рим.» 14:1-23, «1Кор.» 6:13, «Тит.» 1:5, «1Тим.» 4:1-6, «Ибр.» 9:10ниму көрүң).

«Һаллелуяһ» («Һәмдусана»)

«Һәмдусана» адәттә грек тили вә ибраний тилида «Һаллелуяһ!» дегән сөз билән ипадилиниду. «Һаллелуяһ»ниң мәнаси ««Яһ»қа (Яһвәһгә, Пәрвәрдигарға) мәдһийә болғай!». Оқурмәнләрниң есидә барки, «Яһ» «Яһвәһ» (Пәрвәрдигар)ниң қисқартилған шәклидур.

«Һәсәт» — «Худаниң һәсәтлик ғәзиви»ни көрүң

«Һәққаний қилиш»

«Һәққаний қилиш» — Инҗилниң хуш хәвиригә асасән бириси Әйса Мәсиһгә етиқат қилса, Худа уни «һәққаний қилиду». Бундақ һәққанийлиқ һәм етиқатчи кишигә толуқ һесаплиниду һәм шундақла униң ичигә (адәмниң роһиға) киргүзүлиду («Рим.» 3:22, 4:3-8, 8:10 вә изаһатларни көрүң).

«Һәмҗәмәт-қутқазғучи» яки «Һәмҗәмәт-Ниҗаткар» — «Гоел»ни көрүң

«Һосанна»

«Һосанна» — Ибраний тилида «Қутқузғайсән, и Пәрвәрдигар» дегән мәнадә. Бу сөз «Зәб.» 118:25-26дики бешарәттин тепилиду. Инҗил дәвригә кәлгәндә «Худаға тәшәккүр-сана» дегән мәнадиму болған. Зәбур 118-күйидики изаһатларниму көрүң.

«Һөкүм-гува» («он әмир»ниму көрүң)

(Бәзидә «Худаниң гувалиғи», «Худаниң һөкүм-гувалиғи», «он әмир»му дейилиду)

Худа Синай теғида Муса пәйғәмбәргә тапшурған «он пәрз» яки «он әмир» пүтүлгән икки таш тахтай «һөкүм-гува» дейилиду («Мис.» 31:18; 20-бапни көрүң). Немишкә «һөкүм-гува» яки «гувалиқ» дейилиду? Чүнки «он пәрз» Худаға гувалиқ бериду; Худаниң һәққаний тәбиити, муқәддәс маһийити вә инсанларға бағлиған көйүмчанлиқ-ғәмхорлуғи шу әмирләрдә аян қилинғачқа, «һөкүм-гува» дәпму атилиду.

Бу «он пәрз»ни Худаниң Исраилға болған түп әмирлири, шундақла Униң Исраил билән болған әһдисиниң асаси дейишкә болиду; шу әмирләр

пүтүлгән таш тахтайлар «әһдә сандуғи»да сақлинатти. Шуңа бәзидә сандуқ «һөкүм-гувалиқ сандуғи», ибадәт чедири болса, «һөкүм-гувалиқ чедири» дәп атилиду («Мис.» 40:20ни көрүң).

«Һеродлар»

«Һеродлар» Инжил дәвирдә Йәһудийә өлкисини вә әтрапидики өлкиләрни сориған Едомий миллитидин болған бир хандानлиққа тәвәлик падишалар яки һакимлар, улар асасән Рим империйәсиниң «қончақ падиша»лири еди. Уларниң тәпсилий тарихи тоғрилиқ хәвәр «Матта»дики қошумчә сөз, шундақла «Һеродлар» нәсәпнамиси көрсәткән схеманиму көрүң.

«Он әмир» («һөкүм-гува»ниму көрүң)

Муса пәйғәмбәр Синай теғида Худадин «муқәддәс қанун» тапшурувалғанда («Мис.» 20-31-баплар), шу қанунниң биринчи қисми Исраилға алаһидә буйруған он әмирдин тәркип тапқан еди. Бу «он әмир» икки таш тахтайға пүтүлүп униңға тапшурулған («Мис.» 24:12, 31:18). Бу авалқи таш тахтайларни Муса пәйғәмбәр хәлиқниң итаәтсизлиги түпәйлидин ташлап чеқивәтти («Мис.» 32:1-16). Андин Худа униңға: — «**Сән авалқиға охшаш өзәң үчүн таштин икки тахтайни йонуп кәл; Мән бу тахтайларға сән илгири чеқивәткән тахтайлардики сөзләрни йезип қоймән**» деди («Мис.» 34:1, «Қан.» 10:1-2). Андин Муса Исраилни бу икки таш тахтайни «**Худаниң Исраил билән түзгән әһдиниң нигизи**» дәп билсун дәп, уларни «әһдә сандуғи» ичигә қойған. «Он әмир» «Мис.» 20:1-17, шундақла «Қан.» 5:6-21дә тепилиду.

«Ухлаш» — «У ата-бовилири арисида ухлиди», «У ата-бовилириниң йениға кәтти», «У хәлқигә қошулди» қатарлиқ ибариләр

«**У ата-бовилири арисида ухлиди**» дегән ибарә Тәвраттики «Яритилиш» «Падишалар» вә «Тарих-Тәзкирә» дегән қисимларда тепилиду (буниңға охшайдиған «У өз хәлиқлиригә жиғилди» дегәндәк ибариләр башқа йәрләрдиму тепилиду). Бәзи алимлар бу ибарини пәқәт «у өлди» дегән мәнадики силиқ гәп (евфемизм), халас, дәп қарайду. Биз болсақ бу көзқарашни муқәддәс язмиларниң қәдир-қиммитини суслаштуриду, дәп ойлаймиз. Расул Павлус бизгә «Пүткүл муқәддәс язмиларниң

һәммиси Худаниң Роһиниң йол-йоруқ-илһами билән йезилған» дәп әслитиду («1Тим.» 3:16). Худа бир сөзни һәргиз бекар яки беһудә ишләтмәйду, вә Униң хизмәткарлириму ундақ қилмаслиғи керәк («Мат.» 12:36). «**Худаниң муқәддәс адәмлири Муқәддәс Роһниң йетәкләп тәсирләндүрүши билән**» муқәддәс язмиларни язғанлирида һеч бекар сөз ишләтмәйдиғанлиғи турған гәптур («2Пет.» 1:20-21).

Рәббимиз Өзи вә Униң расуллири етиқатчиларниң өлүмини тилға алған болса дайим «ухлаш» дәп атайду. Биз бу сөздин етиқатчиларниң өлүми вә тирилишиниң арилиғидики һалитини бир хил роһий һошсизлиқ яки «йоқлуқ» дәп ойлимаймиз. Әмәлийәттә, «уйқи» җисманий җәһәттә һеч қандақ «һошсизлиқ» һалитини көрсәтмәйду; һәммә кишиләр ухлиғанда чүш көриду, һәтта иштларму чүш көриду! Инсанларниң нормал уйқиси болса, дәрвәқә һошсизлиқ әмәс. Өлүм билән тирилишниң «арилиғидики һаләт» тоғрилиқ муқәддәс язмилардин «Йәш.» 14:4-19, «Әз.» 31-бап, «2Кор.» 5:6-9, «Луқа» 16:19-31 қатарлиқ қисимлар бизни учур билән тәмин етиду. Мошу қисимларниң әң ахирисида («Луқа»да) Рәббимиз етиқатчи болған «тиләмчи Лазарус» вә етиқатсиз намсиз бир байниң өлүмдин кейинки әһвалини бизгә баян қилиду. Униң тәсвирлири бойичә иккисиниң роһлириниң ойғақ екәнлиги вә мәлум дәриҗидә Худаниң уларниң өмүрлири үстидин қилған җаза һөкүмигә учриғанлиғи көрүниду; етиқатсиз бай адәмниң роһи қийнилиду, Лазаруснең роһи «Ибраһимниң қойнида» раһәтлинип ятиду («Луқа»дики «қошумчә сөз»имизни көрүң).

Шуниң билән биз «**У ата-бовилири арисида ухлиди**» дегән ибарини инсанниң өлүмдин кейинки, амма тирилиштин илгәрки ойғақ роһий һалитини көрситиду, дәп қараймиз. Йәнә мүмкинчилиги барки, «Падишалар» вә «Тарих-Тәзкирә»дики «У ата-бовилири арисида ухлиди» дегән ибаридә «униң ата-бовилири» дегән сөз җисманий җәһәттә ишлитилипла қалмай, йәнә роһий җәһәттиму ишлитилиду. Демәк, көздә тутулған падиша етиқатчи болса, «**У ата-бовилири арисида ухлиди**» дегән сөзләр униң роһи өлүмдин кейин өзидин илгәрки етиқатчи падишалар вә етиқатчи әҗдатлири билән биллә раһәттә болушқа бариду; падиша етиқатсиз адәм болса, әнди униң роһи өлүмдин кейин өзидин илгәрки етиқатсиз падишалар вә етиқатсиз әҗдатлири

билән биллә қараңғулуқта болушқа бариду («Әз.» 32:18-32диму көрситилгәндәк) дәп аян қилиниду. Мәсилән, «1Пад.» 15:11, 24, 22:50, «2Пад.» 14:3, 15:38, 16:2, 18:3, 20:25, 22:2дә бәзи етиқатчи падишаларни тилға елинғанда «униң атиси Давут» дегән ибарә ишлитилиду. Буларда бирдин-бир истиснаси болса Аһаз падиша, у «1Пад.» 16:2дә тилға елинғандиму «униң атиси Давут» дейилиду; лекин «**У атиси Давут қилғандәк әмәс, әксичә Пәрвәрдигарниң нәзиридә дуруш болғанни қилмиди**».

«**Ата-бовилири билән ухлиди**» дегән ибарә тоғрилиқ мошу көзқараш тоғра болса, әнди Рәббимиз «Луқа» 16-бапта аян қилғандәк, етиқатчилар вә етиқатсизларниң тәһтисарада (шеол яки һадеста) бир-биридин айрилиши пүткүл Тәврат дәвридә (Мәсиһниң өлүмигә қәдәр) мәвҗут болған болса керәк.

«Урим вә туммим»

«Урим вә туммим» алаһидә бир хил ташлар. Бу ташлар арқилиқ Исраил хәлқи Худадин йол сориса болатти. Улардин һәр хил җавап чиқатти, мәсилән, «шундақ», «яқ» дегәндәк; бәзи әһвалларда һеч қандақ җавап бәрмәслигиму мүмкин (мәсилән, «Һак.» 20:23, «1Сам.» 14:37, 23:2-4, 28:6, «2Сам.» 2:1 қатарлиқларни көрүң). «Урим»ниң мәнаси «нурлар», туммим»ниң мәнаси, «мукәммәллик» яки «мукәммәл ишлар» дегәнлик; лекин уларниң тәпсилатлири һазир бизгә намәлум.

«Өз хәлқидин үзүп ташлиниду»

«**Өз хәлқидин үзүп ташлиниду**» дегәнниң мундақ бир нәччә чүшәнчиси болуши мүмкин: (1) Пәрвәрдигар уни беваситә өлтүриду; (2) җамаәт уни өлүмгә мәһкәм қилиду; (3) җамаәт уни ибадәт сорунлиридин һайдиветиду яки пүткүл җәмийәт уни паливетиду; (4) униңдин һеч нәсил қалдурулмайду.

Бизниңчә бу сөзниң алди-кәйнидики айәтләрдә Худаниң башқа ениқ буйруғи көрситилмисә, ундақта биринчи чүшәнчә (Худа Өзи шу адәмни беваситә өлтүриду) тоғра болуши мүмкин, дәп қараймиз.

«Өзгәрмәс муһәббәт» — Ибраний тилида «хәсәд»

«Өзгәрмәс муһәббәт» — Тәвратта «өзгәрмәс муһәббәт» дәп тәрҗимә қилинған бу сөз ибраний тилида «хәсәд» дегән сөз билән ипадилиниду. Бу сөзниң мәнаси бәк чоңқур болуп, көп йәрләрдә «өзгәрмәс муһәббәт» яки «садиқ меһриванлиқ» дәп тәрҗимә қилиниду. «Хәсәд» көп йәрләрдә бир хил әһдә билән бағлиқ болиду; шуңа сөзниң узунрақ бир хил тәрҗимиси: «Өзгәрмәс меһир-муһәббәттин әһдидә чиң туридиған». Бу сөз «Яр.» 21:23, 24:12, 32:10, «Мис.» 15:13, 34:6-7, «Рут» 1:8, 2:20, 3:10дә ишлитилгән («Рут»тики айәтләрдә болса, «хәсәд» һәм Худаниң «өзгәрмәс муһәббәт»и һәм инсанларниң «өзгәрмәс муһәббәт»ини көрситиду).

«Өзәңларни пак қилиңлар» яки «өзәңларни пак-муқәддәс қилиңлар»

«**Өзәңларни пак қилиңлар» яки «өзәңларни пак-муқәддәс қилиңлар**» дегәндәк әмир Тәврат дәвридә адәттә хәлиққә яки каһинларға ейтилған болса, адәттә мәлум бир рәсмий ибадәт паалийитигә қатнишишқа тәйярлиниш үчүн ейтилған болуши мүмкин. «Мисирдин чиқиш» 29-бапта вә «Лавийлар» 7-бапта қәйт қилинған рәсмий «пақлиниш» болса, төвәндики амилларни өз ичигә елиши мүмкин: —

(а) өлүк нәрсиләргә тәгмәслик;

(ә) тәнлирини жуюш;

(б) пакиз кийим-кечәкләрни кийиш;

(в) өзиниң гунайини тиләш үчүн «гуна қурбанлиғи» сунуш қатарлиқлар.

Мошу йәрдә ейтип өтүшимиз керәкки, Тәврат дәвридә «тәндики напаклиқ» кишиләрниң Худаға дуа қилишиға һеч қандақ толсалғу әмәс еди.

Инҗил дәвридә болса, «пак-муқәддәс болуш» ташқи яки тәндики паклиғида әмәс, бәлки ички дуниясиниң паклиғидидур, йәни Худа алдида пак қәлблик болуштин ибарәт еди. Мәсиһгә бағланған һәқиқий етиқат бирәр ибадәт яки мәлум бирәр һаҗитимиз үчүн тәйярлиништа әмәс, бәлки һәрдайим «пак-муқәддәсликтә туруш»та аян болиду: —

«**Лекин У Өзи нурда болғинидәк бизму нурда маңсақ, ундақта бизниң бир-биримиз билән сирдаш-һәмдәмлигимиз болуп, Униң Оғли Әйса Мәсиһниң қени бизни барлиқ гунадин паклайду. Әгәр гунайимиз йоқ**

десәк, өз өзимизни алдиған болимиз һәмдә биздә һәқиқәт турмайду. Гуналиримизни иқрар қилсақ, У бизниң гуналиримизни кәчүрүшкә вә бизни барлиқ һәққанийсизлиқтин пак қилишқа ишәшлик һәм адилдур» (1Юһ.» 1:7-9).

Бу муһим ишлар тоғрисида техиму чүшинчигә егә болай десиңиз расул Юһаннаниң шу улуқ мәктупини көрүң.

Епикурианизм» (униңға ишәнгүчиләр «епикурлар» дейилиду)

«Епикурианизм» — миладийәдин илгәрки 4- вә 3-әсирдә пәйда болған бир хил пәлсәпиви еқим. «Епикурлар» — «ләззәт»ни әң жуқури орунға қоюп, һәртүрлүк «илаһ» вә «ахирәт» дегәнләргә қарши еди.

«Ибадәтхана» («муқәддәс ибадәтхана»)

«Ибадәтхана» — Сулайман падиша сәлтәнәт қилған жилларда у пайтәхти Йерусалимда «муқәддәс чедир»ниң орниға интайин чоң, интайин һәвәтлик көркәм ибадәтханини ясатти («1Пад.» 5-6-баплар).

Миладийәдин илгәрки 597-жили Бапил императори Небоқаднәсар Исраилларни сүргүн қилған вақтида у ибадәтханини мутләқ харабә қиливәтти. Йәтмиш жилдин кейин сүргүндин қайтип кәлгән «қалди» кишиләр уни яңливаштин қуруп чиқти. Миладийәдин 16 жил илгири Һерод падиша шу ибадәтханини кеңәйтип йәнә интайин чоң, интайин һәйвәтлик қилди («Юһ.» 2:13-22).

Миладийә 70-жили Йәһудий хәлқи Рим империйәсигә қарши исиян көтириши билән, Рим қошунлири шу ибадәтханини пүтүнләй вәйран қилди.

«Ибраний»

«Ибраний» дегән сөз биринчи қетим «Яр.» 14:13дә, Ибраһим тоғрилиқ ишлитилиду. «ибраний» дегән сөз төвәндикидәк икки хил мәнадин биридә яки һәр иккисидә болуши мүмкин : —

(а) Ебәр дегән кишиниң әвлади (Ибраһим дәрвәқә униң әвлади — («Яр.» 10.21);

(ә) «Өткүчи». «ибраний» дегәнниң бәлким «абар» («өтмәк») дегән пеил билән мунасивити болуши мүмкин. Ибраһим Қанаан зиминида туруватқанларға нисбәтән «дәриядин өткән киши» — демәк, у «Улуқ

дәрия» (Әфрат дәрияси)ниң «у тәрипи»дин өтүп кәлгән киши еди. Кейин «Ибраний» дегән сөз униң әвлатлири болған Исраилларниму көрситиш үчүн ишлитилди.

«Исраил», «Исраиллар», «Йәһуда», «Йәһудийлар»

«Исраиллар» — Ибраһимдин чиққан икки әл, йәни икки милләтниң бири. Йәнә бириси әрәбләр.
Худа Ибраһимға: «**Сән арқилиқ йәр йүзидики барлиқ аилә-қәбилиләргә бәхит-бәрикәт ата қилиниду!**» дәп вәдә қилған («Яр.» 12:3). Андин Худа бу вәдини Ибраһимниң оғли Исһаққа тапшурған («Яр.» 17:21), андин Исһақниң оғли Яқупқа тапшурған болуп, Яқупниң исмини «Исраил»ға өзгәрткән («Яр.» 28:10-15, 10:35). Ачарчилиқ болған вақтида Яқупниң аилидикилири ашлиқ сетивелишқа Мисирға чүшкән. Шу йәрдә Яқупниң он икки оғлиниң һәр бири бир қәбилиниң атиси болған («Яр.» 49-бапни көрүң). Төрт дәвирдин кейин Мисирниң Пирәвни уларни қуллуққа чүшәргән. Шу чағда Муса пәйғәмбәрниң йетәкчилиги билән улар «йеңи туғулған» бир әл сүпитидә Мисирдин елип чиқилған («Мис.» 3:7, 6:7).
Кейин, Сулайман падишаниң бутпәрәсликкә берилип чүшкүнлишиши түпәйлидин Худа Исраил падишалиғини «шималий падишалиқ» (он қәбилә) вә «җәнубий падишалиқ» (икки қәбилә)қа бөлүвәткән. «Шималий падишалиқ» болса «Исраил», «Җәнубий падишалиқ» болса «Йәһуда» дәп аталған (миладийәдин илгәрки 931-жили).

«Илаһлар» дегән сөз тоғрилиқ: —

Тәврат һәм Инҗилда оқурмәнләр «илаһлар» дегән ибарини учритиду. «илаһлар» дайим дегидәк бутларни көрситиду. Немишкә «илаһлар» дейилиду? Шүбһисизки, бу бутларға чоқунғанлар уларни «илаһлар» дәп қариғини билән, улар пәқәт инсанниң қоли билән ясалған бир нәрсә, халас.
Һалбуки, оқурмәнләр мундақ бир айәтни оқуп башқичә бир ойға келиши мумкин: —
«**Чүнки Пәрвәрдигар — бүйүк бир Илаһтур,**
Пүткүл илаһлар үстидики бүйүк бир падишадур» («Зәб.» 95:3).
«Пүткүл илаһлар»ниң кәйинидә бир күч барму? Имансизлар чоқунған бутларда һәқиқий бир күч барму? Тәврат вә Инҗилдин тепилған җавап шундақки, шундақ бир күч һәм «йоқ» һәм «бар». Биринчидин, барлиқ

бутлар гунаға петип қалған инсанларниң (демәк, адәттики адәмләрниң!) өз тәпәккуридин чиқарған, өз қоли ясиған бир нәрсә. Нурғун инсанлар һәқиқий Худани тонушни таллимай, өзи хиял қилип ясиған бир нәрсигә ибадәт қилишни таллайду («Рим.» 1:19-23). Бу бутлар бир һәйкәл, халас. Һалбуки, иккинчидин, мошу бутларниң кәйнидә жин-шайтанлардин кәлгән бир күч бар. Жин-шәйтанлар бутларға чоқунғанларни һәртүрлүк һейлә-микирләр билән алдам халтиға чүширип, асарәт-әсирликкә тутқун қилидиған шундақ бир күч бар («Гал.» 4:9, «Кол.» 2:8, 20 вә болупму «1Кор.» 10:19-20ни көрүң. Ахирқи айәтләрдә бутларниң икки тәрипи көрситилиду).

«Ят әлләр» («таипиләр»)

Тәврат-инжилда «әлләр», «ят әлләр» (яки «таипиләр») дегән сөз адәттә Исраиллардин башқа әлләр яки шу әлдикиләрни көрситиш үчүн ишлитилиду. Тәврат дәвридә (Инжил дәври кәлгичә) «ят әлликләр»ниң һәммиси дегидәк бутларға чоқунатти. Худаниң Исраилда болған мәхситиниң муһим бир қисми шу едики, Исраилларниң бу әлләргә Худаға ибадәт қилиш жәһәттә үлгә болуп, Өзиниң бирдин-бир Худа екәнлигигә гува бериши үчүн еди.

Инжилда бәзидә «ят әлликләр» көчмә мәнадә ишлитилип «жамаәттин сирттикиләр», йәни «бутпәрәс капирлар»ни көрситиду.

«Йәттинчи жили» вә «бурға челиш жили»

Муса пәйғәмбәргә чүширилгән қанун бойичә, Исраилда һәр йәттинчи жили зимин терилмай ақ қалдурулуши керәк вә барлиқ Исраиллиқ қуллар һөр қилиниши керәк еди («Лав.» 25:1-10, «Қан.» 15:1-18).

Шуниңдәк һәр әллигинчи жили «Канай-бурға чалидиған жили» («азатлиқ жили», «шатлиқ жили») дәп жакалинатти («Лав.» 25:11-55). Шу жили барлиқ қәризләр йоқ қилинатти, һәмдә барлиқ йәрләр Исраил Қанаан зиминини егилигән чағдики, Йәшуа пәйғәмбәрниң тәқсиматлири бойичә әслидики тәвә қилинған жәмәт-аилиләргә қайтурулатти.

Һалбуки, нурғун вақитларда Исраил бу есил қанун-бәлгүлимиләрни көзгә илмай, уларға хилаплиқ қилатти («Нәһ.» 10:31ни көрүң).

«Йәһудийә»

«Йәһудийә» — Рим империйәси Пәләстинниң җәнубий қисмидин тәркип тапқан йәрни «Йәһудийә өлкиси» дәп бекиткән. «Йәһудийә» өлкисиниң пайтәхти Йерусалим еди.

«Йәһудийлар» — «Исраил», «Исраиллар» , «Йәһуда», «Йәһудийлар»ни көрүң.

«Жуқири җайлар»

«Жуқири җайлар» — Тәвраттики «Қан.» 12:5-14дә вә башқа мунасивәтлик айәтләрдә, Худа Исраилларға: Бириси Маңа атап қурбанлиқ қилса, пәқәт «Өзәм таллиған җай»да қурбанлиқ қилсун, дәп тапилайду. Исраилниң тарихида Худа мошундақ қурбанлиқ қилидиған бир нәччә җайни бекиткән еди (бир вақитта пәқәт бирла җайни бекитәтти). Бирақ Исраиллар бәлким өз қолайлиғини көзләп (вә бәлким бутпәрәсләрниң иш-һәрикәтлирини дорап) Пәрвәрдигарниң бу әмрини нәзиридин сақит қилип, тағ чоққилири қатарлиқ жуқури җайларда Униңға ибадәт қилип қурбанлиқ қилатти. Мундақ «жуқури җай»лар әслидә бутпәрәсләр мәбудлириға чоқунушқа тавап қилған тағ чоққилири қатарлиқ җайлар еди.
Шуңа Исраилларниң бундақ қилмишиниң хәтири бар едики, улар әтрапидики бутпәрәсләрниң «жуқури җайлар»ға мунасивәтлик өрп-адәтлириниң тәсирини қобул қилип, шу йәрдә һәр хил бутларғиму чоқунуп, һәтта бутпәрәсләргә әгишип жиргиничликкә чүшүп «инсан қурбанлиқ»ларниму қилиши мүмкин вә дәрвәқә көп вақитларда шундақ қилатти («Лав.» 26:30 вә изаһатини, «Әз.» 16:21, 20:26ни көрүң).

«Йетәкчи»

«Йетәкчиләр» вә «ақсақаллар» дегән сөзләр охшаш, җамаәтниң мәсъулийитини зиммисигә алған адәмләрни көрситиду. «Йетәкчи» (грек тилида «епископ») болса башқа қериндашларға нисбәтән мәсъул адәмниң жирақни көрәр, роһий көзлири рошәнрәк екәнлигини тәкитләйду; «ақсақал» болса мәсъул адәмниң роһий җәһәттин «чоң болған» «пишип йетилгән»лигини тәкитләйду.
«Филиппийлиқлар»дики «қошумчә сөз»имизни көрүң.

«Йоқлаш» (Худаниңки) — «Худаниң йоқлиши»ни көрүң

«Йеңи әһдә» — «кона әһдә» вә «йеңи әһдә»ни көрүң

Тәврат, Инҗилда ишлитилгән өлчәм бирликлири

(Тәврат дәври)

Узунлуқ бирликлири

Бирлик	Өлчәм	Бирлик	Өлчәм
«Төрт илик»	8 сантиметр	Чоң гәз	53 сантиметр
Ғерич	22.5 сантиметр	«Қомуш һаса»	3.18 метр
Гәз	45 сантиметр		

Гәз — Муқәддәс Китапта ишлитилгән «гәз» болса адәмниң қолиниң җәйнәктин бармақниң учиғичә болған арилиғи (тәхминән 45 сантиметр) еди.

Еғирлиқ бирликлири (йәни пул бирликлири)

Бирлик	Өлчәм	Бирлик	Өлчәм
Гәраһ	0.6 грам	Мина (50 яки 60 шәкәл)	575-684 грам
Бека (10 «гәраһ»)	5.8 грам	Талант (60 Мина)	34.5 килограм
Шәкәл (20 «гәраһ»)	11.4 грам	Дарик (Парс империйәсидә)	8.3 грам
Муқәддәс җайдики шәкәл	11.4 грам (Бәзи алимлар 10 грам дәп қарайду)		

«Гәраһ» — 20 гәраһ бир шәкәлгә баравәр еди («Әз.» 45:12).

«Шәкәл» — күмүчниң (яки алтунниң) өлчими болуп (бәзи вақитлар бир хил тәңгиму болуши мүмкин), 11.4 грамға баравәр болуши мүмкин

«Талант» — Тәврат һәм Инҗил дәвридиму бир хил пул бирлиги болған, бир «талант» алтун яки көмүш тәңгә аз дегәндә бир ишчиниң жиллиқ һәққиниң 17 һәссиси еди.

«Мина» — (яки «Манәһ») бир хил күмүч тәңгә болуп, 60 шәкәлгә яки «талант»тин атмиштин биригә баравәр еди. Бир мина күмүчниң еғирлиғи бәлким 800 грамчә болуши мүмкин еди.

«Дарик» — (яки «драхма») — Парс империйәсидики бир хил алтун тәңгә, бир дарикниң еғирлиғи 0.4-0.5 грам болуши мүмкин.

Сиғим (һәҗим) бирликлири

Бирлик	Өлчәм	Бирлик	Өлчәм
Каб (1/18 әфаһ)	1.2 литр	Әфаһ (10 омәр)	22 литр (бәзидә 27 яки 30 литр болуши мүмкин)
Омәр (0.1 әфаһ)	1.2 литр	Кор/хомир (10 әфаһ)	220 литр
Сеаһ (1/3 әфаһ)	7.3 литр		

«Әфаһ» — қуруқ нәрсиләргә өлчәм еди.

«Хомир» — «Кор»ниң әслий мәнаси «ешәк көтирәлигидәк жүк» еди — тәхминән 220-300 литр.

«Кор» — бәзи йәрләрдә тәхминән 300 литрни (10 бат)ни, бәзи йәрләрдә тәхминән 390 литрни билдүрүши мүмкин. Бәзи йәрләрдә биз бу сөзни «күрә» дәп тәрҗимә қилдуқ.

(Суюқлуқ) сиғим бирликлири

Бирлик	Өлчәм	Бирлик	Өлчәм
Лог (1/72 бат)	0.3 литр	Бат (1 әфаһ)	22 литр (бәзидә 27 яки 30 литр болуши мүмкин)
Һин (1/6 бат)	3.6 литр		

(Инжил дәври)

Узунлуқ бирликлири

Бирлик	Өлчәм	Бирлик	Өлчәм
«Төрт илик»	8 сантиметр	Стадион	187 метр
Гәз	45 сантиметр	Миң қәдәм (грек тилида «бир милийон»	1.5 километр (8 стадион)
Ғулач	1.8 метр		

Еғирлиқ бирликлири

Бирлик	Өлчәм	Бирлик	Өлчәм
Литра (қадақ)	327 грам	Талант (алтун яки күмүч)	34.5 килограм

Сиғим (һәҗим) бирликлири

Өлчәм	Бирлик	Өлчәм	Бирлик
Хиникс	1.1 литр	Бат (36 хиникс)	39 литр
Сеаһ (сатон) (1/3 бат)	7.3 яки 13 литр	Кор (күрә) (10 бат)	395 литр

Инжил дәвридики «Кор» — бәзи йәрләрдә тәхминән 300 литрни (10 бат)ни, бәзи йәрләрдә тәхминән 390 литрни билдүрүши мүмкин. Бәзи йәрләрдә биз бу сөзни «күрә» дәп тәрҗимә қилдуқ.

Пул бирликлири

Бирлик	Өлчәм	Бирлик	Өлчәм
Ләптон (0.5 кодранс)	3.5 грам мис	Динар (яки «драқма») (бир адәмниң күнлүк һәққи)	3.8 грам күмүч
Кодранс	7 грам мис	Тәтрадрахма (4 динар) яки «статер»	15.2 грам күмүч
Ассарийин	28 грам мис	Мина (100 динар)	1.5 килограм

«Динар» яки «динариус» — Рим империйәсидики бир хил пул бирлиги болуп, үстигә Қәйсәрниң сүрити бесилған еди. Бир «динар» тәхминән бир адәмниң күнлүк һәққи болатти («Мат.» 20:2ни көрүң).

«Талант» — Рәббимизниң «талантларни үләштүрүш» дегән тәмсили аләмшумул болғачқа («Мат.» 25:13-30), бәзи тилларда «талант» дегән сөз дайим дәл шу тәмсилдин чиққан көчмә мәнасидә ишлитилиду.

«Тәбирләр»

Муқәддәс Китаптики қисимларниң қисқартилма намлири

Инглиз тилидики қисқартилма нами	**Уйғур тилидики толуқ нами**	**Уйғур тилидики қисқартилма нами**
	Тәврат	
Gen.	Яритилиш	(«Яр.»)
Ex.	Мисирдин чиқиш	(«Мис.»)
Lev.	«Лавийлар» («Каһин-лавийларниң дәстури »)	(«Лав.»)
Num.	«Чөл-Баявандики сәпәр» («Нопус сани» дәпму атилиду)	(«Чөл.»)
Deut.	Қанун шәрһи	(«Қан.»)
Josh.	Йәшуа пәйғәмбәр	(«Йә.»)
Jud.	Батур һакимлар	(«Һак.»)
Ruth	Рут	(«Рут»)
1Sam.	Самуил (1)	(«1Сам.»)
2Sam.	Самуил (2)	(«2Сам.»)
1Ki.	Падишалар (1)	(«1Пад.»)
2Ki.	Падишалар (2)	(«2Пад.»)
1Chron.	Тарих-тәзкирә (1)	(«1Тар.»)
2Chron.	Тарих-тәзкирә (2)	(«2Тар.»)
Ezra (Ezr.)	Әзра	(«Әзра»)
Neh.	Нәһәмия	(«Нәһ.»)
Es.	Әстәр	(«Әст.»)

Job	Аюп	(«Аюп»)
Ps.	Зәбур	(«Зәб.»)
Prov.	Пәнд-несиһәтләр	(«Пәнд.»)
Song	Күйләрниң Күйи	(«Күй»)
Ecc.	Һекмәт топлиғучи	(«Топ.»)
Is.	Йәшая	(Йәш.»)
Jer.	Йәрәмия	(Йәр.»)
Lam.	«Жиға-зарлар» (Йәрәмия пәйғәмбәрниң жиға-зарлири)	(«Жиғ.»)
Ez.	Әзакиял	(«Әз.»)
Dan.	Даниял	(«Дан.»)
Hos.	Һошия	(«Һош.»)
Joel	Йоел	(«Йо.»)
Amos (Am.)	Амос	(«Амос»)
Ob.	Обадия	(«Об.»)
Jon.	Юнус	(«Юн.»)
Mic.	Микаһ	(«Мик.»)
Nah.	Наһум	(«Наһ.»)
Hab.	Һабаккук	(«Һаб.»)
Zeph.	Зәфания	(«Зәф.»)
Hag.	Һагай	(«Һаг.»)
Zech.	Зәкәрия	(«Зәк.»)
Mal.	Малаки	(«Мал.»)

Инжил кисимлири		
Mat.	Матта	(«Мат.»)
Mar.	Маркус	(«Мар.»)
Luke (Lu.)	Луқа	(«Луқа»)
John (Joh.)	Юһанна	(«Юһ.»)
Acts	Расулларниң паалийәтлири	(«Рос.»)
Rom.	Римлиқларға	(«Рим.»)
1Cor.	Коринтлиқларға (1)	(«1Кор.»)
2Cor.	Коринтлиқларға (2)	(«2Кор.»)
Gal.	Галатиялиқларға	(«Гал.»)
Eph.	Әфәсуслуқларға	(«Әф.»)
Phil.	Филиппилиқларға	(«Фил.»)
Col.	Колоссиликләргә	(«Кол.»)
1Thess. (1Th.)	Тесалоникалиқларға (1)	(«1Тес.»)
2Thess. (2Th.)	Тесалоникалиқларға (2)	(«2Тес.»)
1Tim.	Тимотийға (1)	(«1Тим.»)
2Tim.	Тимотийға (2)	(«2Тим.»)
Tit.	Титус	(«Тит.»)
Phile.	Филемон	(«Флм.»)
Heb.	Ибранийларға	(«Ибр.»)
Ja. (Jam.)	Яқуп	(«Яқ.»)
1Pet.	Петрус (1)	(«1Пет.»)
2Pet.	Петрус (2)	(«2Пет.»)
1Jo. (1John)	Юһанна (1)	(«1Юһ.»)
2Jo. (2John)	Юһанна (2)	(«2Юһ.»)
3Jo. (3John)	Юһанна (3)	(«3Юһ.»)
Jude (Ju.)	Йәһуда	(«Йәһ.»)
Rev.	Вәһий	(«Вәһ.»)

Тәврат календари; айлар вә һейтлар жәдвили

Тәврат қанунидики календар Ай	Бабилдики калдендар Ай	Ай нами	Хейт-байрам(лар)	Һазирқи замандики календар бойичә
1	7	Абиб, Нисан	«Өтүп кетиш һейти» (14-күни) «Дәсләпки һосул һейти» (адәттә 16-күни) «Петир нан һейти» (15-21-күни)	Март-Апрел
2	8	Зиф, Ийяр		Апрел-Май
3	9	Сиван	«Һәптиләр һейти» (бәзидә «Орма һейти», «Дәсләпки орма һейти» дейилиду)	Май-Июн
4	10	Таммуз		Июл-Июл
5	11	Ав		Июл-Авғуст
6	12	Елул		Авғуст-Синтебр
7	1	Етаним, Тишри	«Канай челиш һейти» (1-күни) «Кафарәт күни» (10-күни) «Кәпиләр һейти» (15-22-күни)	Синтебр-Остәбр
8	2	Бул, Маркәсван		Остәбр-Ноябир
9	3	Кисләв		Ноябир-Декабр
10	4	Тәвәт	«Һаннукаһ» «Ибадәтханини қайтидин Худача беғишлаш байрими»	Декабр-Январ
11	5	Шеват		Январ-Феврал
12	6	Адар	«Пурим байрими» (14-25-күни)	Феврал-Март

Муқәддәс Китапниң (аддийлаштурулған) тарихий жәдвили

<table>
<tr><td colspan="2">Асман-зиминниң яритилиши</td></tr>
<tr><td>«Тарихтин авалқи»
мәзгил</td><td>Худа асман-зиминни яритиду

Адәм ата, Һава анимиз Ерәм бағчисида гунаниң дунияға келиши
Һабил вә Кабил (Кайин)
Нуһ пәйғәмбәр вә дунияви топан
Бабил мунари — инсан тилиниң парчилиниши</td></tr>
<tr><td colspan="2">———————————————————————————</td></tr>
<tr><td>Пәйғәм-бәрләр вә муһим әрбаблар</td><td>Исраил (Яқуп)ниң әждатлири</td></tr>
<tr><td colspan="2">(миладийәдин илгәрки 2000-жили)</td></tr>
<tr><td>Ибраһим
Исһақ</td><td>Ибраһимниң Қанаан (Пәләстин)ға кириши
(миладийәдин илгәрки 1900-жил)
Ибраһим билән Исһақ</td></tr>
<tr><td>Яқуп</td><td>Исһақ билән Яқуп</td></tr>
<tr><td>Йүсүп
Йәһуда</td><td>(миладийәдин 1800чә жил илгири)
Яқупниң он икки оғли
Улар Исраилниң он икки қәбилисиниң әждади болиду. Улардин әң даңқи чиққан Йүсүп, Мисирниң баш вәзири болиду. Йәнә «Йәһуда»му бар.</td></tr>
</table>

Исраиллар Мисирда		
Аюп## (Едом зиминида)	Яқуп (Исраил)ниң әҗдатлири Мисирда қуллуқта қалиду (миладийәдин илгәрки 1780-1450 жилғичә)	
Муса	Муса пәйғәмбәр Исраилийәликләрни Мисирдин чиқирип қутқузиду (1450-жили)	
Йәшуа	Муса Сина теғида Худадин «он пәрман»ни, кейин Тәвратниң алдинқи бәш қисмини қобул қилиду Исраиллар 40 жил чөл-баяванда тенәп жүриду.	
	Қанаан (Пәләстин) зиминини ишқал қилип олтарақлишиш (Йәшуа пәйғәмбәрниң йетәклишидә, миладийәдин илгәрки 1410-жили башлиниду)	
Самуил	Көп қәбилилик иттипақ һәр дәвирдә бир-икки «һаким» башқуриду **Самуил пәйғәмбәр**	
Саул Давут	**Исраил «бирләшмә» падишалиғи** Саул падиша (миладийәдин илгәрки 1050-1010 жил)	
1000-жили	**Давут падиша** (йәни Давут пәйғәмбәр) (1010-970 жил)	
950-жили Сулайман	Сулайман падиша (931-970)	
Исраилниң падишалиғи иккигә бөлүниду		
	Жәнубий қисми (Йәһуда)	Шималий қисми (Исраил)
	Падиша	Падиша
	(һәммә жил миладийәдин илгири)	
	Рәһобоам 931-913	Йәробоам (I) 931-910
	Абияһ 913-911	Надан 910-909

900-жили	Аса 911-869	Бааша 909-886
		Елаһ 886-885
		Зимри 885
		Тибни 885-880 (икки падиша тиркишип турған)
Илияс 850-жили	Йәһошафат 872-869 ** 872-848 (толуқ сәлтәнәт вақти)	Омри 885-874
		Аһаб 874-853
		Азария 853-852
Илиша Обадия##	Йәһорам 848-841	Жорам 852-841
	Аһазия 841	Йәху 841-814
	Аталия аял падиша 841-835	
Йоел## 800-жили	Йоаш (Йәһоаш) 835-796	Йәһоаһаз 814-798
	Амазия 796-767	Йәһоаш 798-782
Юнус## Амос##	Азария (Уззия) 792-767** 792-740 (толуқ сәлтәнәт вақти)	Йәробоам (II) 793-782** 793-753 (толуқ сәлтәнәт вақти)
		Зәкәрия 753

Йәшая Һошия Микаһ		Шаллум 752
	Йотам 750-740** 750-735 (толуқ сәлтәнәт вақти)	Мәнаһәм 752-742
	Аһаз 735-715	Пәкаһия 742-740
	Һәзәкия 686-715 Асурийә Йәһудаға таҗавуз қилиду. Пәрвәрдигар уларни қутқузиду	Пәкаһ 752-742 (бир мәзгил икки падиша болған) 752-732 (җәмий)
		Һошия 732-722
		722 Асурийә империйәси Исраилни бесивалиду вә Исраилларни Асурийәгә елип кетиду
	Манассәһ 697-686 ** 697-642 (толуқ сәлтәнәт вақти)	
Наһум	Амон 642-640	
Йәрәмия Һабаққуқ Зәфания	Йосия 640-609	
	Йәһоаһаз 609	
	Йәһоаким 609-598	
	Йәһоақин 598-597	
	Зәдәкия 597-586	

600-жили	Изаһатлар: (1) Жуқириқи жәдвәлдики «**» дегән бәлгү падишаниң атиси билән тәң тәхттә олтарғанлиғини билдүриду (2) Сулайман падиша дәвридин илгәрки көрситилгән жиллар тәхминий жиллардур. (3) Мәлум бир пәйғәмбәрниң яшиған вақтини анчә җәзмләштүрәлмигән әһвалда, униң исминиң кәйнигә «##» бу бәлгүни қоюлди. (бәлгә дәвригә қарита пәрәзни көрситиду)
Әзакиял Даниял	605-586 **Йәһуданиң сүргүн болуши** 586-жили Йерусалим битчит қилиниду. Бабил имперятори Небоқаднәсар Йәһудийларни Бабилға елип кетиду. **Сүргүн болған умумий мәзгил 70 жил**
Һагай Зәкәрия	**Қайтиш (539-жили)**
	Миладийәдин илгәрки 539-жили Парс империйәси үстүнлүккә чиқиду. Қораш падиша әмир чүширип Исраилийәликләрни вәтинигә қайтишқа рухсәт бериду.
	520-жили **Муқәддәс ибадәтханиниң қайтидин қурулуши**
500-жили	
Әстәр	Әстәрниң Парс императориға жүрәклик илтиҗа қоюши билән нурғун Исраиллар қутқузулиду
Әзра	(458-жили) Әзра йәнә бир қисим «қалди»ларни қайтишқа башлайду
Нәһәмия	(445-444-жили) **Йерусалим шәһириниң қайтидин қурулуши** (Нәһәмия тәрипидин)
Малаки	(404-жили) Тәвратниң ахирқи қисми, йәни «Малаки» дегән қисим йезилған
	(333-жили) «Бүйүк Искәндәр грек империйәсини бәрпа қилип, Парс империйәсини вәйран қилиду. У Исраил зиминиға таҗаввуз қилмиған.

300-жили	Искәндәрниң из басарлири төрт тәрәпкә бөлүниду. Улар Исраилийәгә еришиш үчүн өз ара нурғун урушларни қилиду. Йәһудийлар еғир азап тартиду.
100-жили	«Йәһуда Маккаби» батурлуқ билән Йәһудийларға башчилиқ қилип йеңи Йәһудий падишалиғини бәрпа қилиду (Падишалиқ мәзгил миладийәдин илгәрки 166-63-жилғичә)
	Миладийәдин илгәрки 63-жили Рим империйәси Грек империйәсидин үстүн келип Исраилниму ишқал қилиду. Һерод исимлиқ бир Едомлиқ Қәйсәргә нурғун пул берип, «Исраил падишаси»ниң орнини өзи алиду. Кейин у киши «Бүйүк Һерод» дәп атилиду (миладийәдин илгәрки 37-жили)
Миладийә - - - - -- - - Инжил дәври - - - - - - - башлиниду	
Анна аял пәйғәмбәр	Миладийәдин илгәрки 1-жили (әтрапида) Мәсиһ Әйса Бәйт-ләһәм шәһиридә Мәрйәмдин туғулуп дунияға келиду.
	У Насарәт шәһиридә чоң болуп яғашчилиқ қилиду.
Йәһия пәйғәмбәр	(миладийә 28-жили) Йәһия «Чөмүлдүргүчи Пәйғәмбәр»: — «Қутқазғучи-Мәсиһ» келиду, дәп жакарилашқа башлайду.
<u>Мәсиһ Әйса</u>	(миладийә 29-жили) Мәсиһ Әйса Йәһия тәрипидин чөмүлдүрүлүп тәлим беришкә башлайду.
(бәлким) 33-жили	**Мәсиһ Әйса 33 яшқа киргәндә Йәһудийлар тәрипидин чәткә қеқилип чапрас яғачқа миқлиниду.**
	Мәсиһ Әйсаниң тирилиши, асманға көтирилиши Муқәддәс Роһниң берилиши Мәсиһ Әйса асманға көтирилип Худаниң Муқәддәс Роһини барлиқ мухлислириға әвәтиду.

Расуллар Петрус Юһанна Яқуп Йәһуда (қатарлиқлар)	Хуш хәвәр тарқитиш улуқ хизмити барлиқ җамаәт арқилиқ башлиниду («Мат.» 28:19)
(бәлким 33-жили) Павлус	Саул исимлиқ бир киши Мәсиһ Әйсаниң мухлис җамаитигә әшәддий зиянкәшлик қилғанда Мәсиһ Әйса униңға көрүниду. У товва қилип «расул Павлус» болиду. У кейин Әйсаниң башқа расуллири һәм мухлислири билән һәр йәргә берип Мәсиһ Әйсаниң хуш хәвирини (Инҗилни) тарқитиду.
50-68-жили	(50-68-жиллар ичидә) «Инҗил» қисимлириниң көпинчиси (расуллар Матта, Маркус, Луқа, Петрус, Яқуп, Йәһуда вә Павлус тәрипидин) язилиниду
70-жили	Мәсиһ Әйса бешарәт қилғандәк Йерусалим шәһири муқәддәс ибадәтханиси билән пүтүнләй вәйран қилиниду. Йәһудийларниң һәммиси дунияниң булуң-пишқақлириғичә тарқилиду.
96-жили	Мәсиһ Әйсаниң садиқ мухлиси расул Юһанна Мәсиһтин Инҗилниң «ахирқи заманлардики вақиәләрни бешарәт беридиған» «Вәһий» дегән әң ахирқи қисмини қобул қилиду
100-жили	--